

7 Ekonomerna

De äldsta kända skriftliga lämningarna efter människor rör bokföring. För att föra bok behövdes viss skolning, en omständighet som gör ekonomisk undervisning till kanske världens äldsta. Men i dag handlar sådan utbildning om så mycket mer än bokföring – säg organisation och marknadsföring – och flertalet utbildade ägnar sig knappast åt skatteuppbörd. Till exempel har det hävdats att managementkonsulter utgör världens nyaste profession.¹

I detta kapitel ska jag inte gå till botten med danandet av bokförare sedan urminnes tider, utan följa den process som ledde till att en innovation i svenskt utbildningsväsende – handelshögskolan – etablerades och omsider tillerkändes disputationsrätt. I fokus står Handelshögskolan i Stockholm, som bildades 1909. Vi ska utforska hur olika aktörer sökte ringa in institutionens specifika kunskapsdomän och mejsla ut en position i det högre utbildningssystemet. Ett centralt tema i framställningen är relationen mellan de ekonomiämnen som var avgörande för den kunskapsbildning som påverkade kårformeringen. Handelshögskolan var lik andra fackhögskolor samtidigt som den var olik, som att man jämförelsevis snabbt fick en egen doktorsgrad, redan 1946. Detta är notabelt med tanke på att ekonomerna inte så tydligt som exempelvis ingenjörer och veterinärer bildade en profession som drev kårintressen.

1. Susan Bassnett m.fl., »The unspeakable truth of accounting«, *Accounting, auditing & accountability journal* (2018); Christopher McKenna, *The world's newest profession* (Cambridge, 2006).

Deras utbildningsanstalt hade också ett eget förhållande till statsmakterna, som ytterst förlänade doktorsvärdigheten.²

Undervisning för handel

I äldre tid var handeln strikt reglerad och inte så omfattande. Den praktiska skolning som behövdes ägde ofta rum inom familjen. Under 1800-talet expanderade handeln. Den undervisning som växte fram ombesörjdes av skolor som ofta blev kortlivade. Innan Handelshögskolan bildades hade det tillkommit över hundra undervisningsinrättningar. Flertalet var små och avgiftsfinansierade. De var praktiska och uppfattades som lägre.³

Betydelsen av utbildning för näringarna fick växande uppmärksamhet under det senare 1800-talet, då samfundsförhållanden omvandlades. Införandet av näringsfrihet och tvåkammarriksdag var tecken på att en ordning med skrän och ständer höll på att ersättas av något annat. Förutsättningar förändrades med tillkomsten av nya transport- och kommunikationsmedel, liksom ett modernt bankväsendes finansieringsmöjligheter. Samtidigt gjorde den institutionella nyskapelsen aktiebolag ägandet mer opersonligt. Företagsledare blev anställda.

Konkurrensen växte för de allt större företag som verkade på allt mer

2. Den följande framställningen utgår från Henrik Björck, *Vetenskap och affärer* (Göteborg, 2023), en bok som växte fram ur min växande nyfikenhet på historien i detta kapitel, vilket alltså är en komprimerad version av den bok som mitt initiala försök att skriva kapitlet resulterade i. För fördjupande utredningar och ytterligare referenser gör jag en generell hänvisning till boken, ur vilken jag återvunnit mycket i denna framställning, som håller nere mängden referenser. Med detta sagt ska jag nämna två avhandlingar om den ekonomiska undervisningens historia som var viktiga för mitt arbete: Elving Gunnarsson, *Från Hansa till högskola* (Uppsala, 1988) och Eva Wallerstedt, *Oskar Sillén, professor och praktiker* (Uppsala, 1988). Viktig var även den breda översikten i Lars Engwall, *Mercury meets Minerva* (Oxford, 1992); ett par antologier med Engwall som redaktör rymmer också grundläggande utredningar: *Företagsekonominns rötter* (Lund, 1980) och *Föregångare inom företagsekonomin* (Stockholm, 1995). Institutionshistoriker med jubileumskaraktär är *Handelshögskolan i Stockholm 1909–1959* (Stockholm, 1959) och Jonas Rehnberg, huvudförfattare, *The first 100 years* (Stockholm, 2009). Svenska Ekonomiföreningens historia skildras i Bengt Forsberg (red.), *Handelshögskolorna i Sverige* (Stockholm, 1951). Någon professionssociologisk studie av ekonomkåren som helhet känner jag inte till, men revisorerna behandlas utifrån ett sådant perspektiv i Eva Wallerstedt, *Revisorsbranschen i Sverige under hundra år* (Stockholm, 2009).

3. Den tidiga undervisningen avhandlas i Gunnarsson, *Från Hansa till högskola*.

globala marknader. En tekniskt sofistikerad produktion tjänade till föga om man inte fick avsättning för det producerade. Handelsaspekter fick ökad uppmärksamhet samtidigt som den offentliga inblandningen i en tidigare liberal ordning växte. Viljan att ge statsmakten ett vidare ansvar för att i samhällets intresse stärka nationens konkurrenskraft var ett internationellt fenomen i den organiserade kapitalismens tid. I Sverige blev ett utökat statligt engagemang i utbildning ett medel i kampen med konkurrenter på fler domäner, som framgår av denna bok. Benägenheten att se utbildningssatsningar som redskap för nationell uppräckning förstärktes efter unionsupplösningen 1905.

SVERIGES ALLMÄNNA EXPORTFÖRENING belyser tendenserna. Institutionen bildades 1887 efter utländska förebilder och skulle främja avsättningen av svenska produkter. Föreningen fick statligt stöd men kunde agera friare än ett statsorgan. Den engagerade sig i utbildningsfrågan och menade att handelsundervisningen borde förbättras. Detta kunde ske genom att stödja existerande utbildningsanstalter, så att de kunde mäta sig med »de bästa handelsskolorna och akademierna i utlandet«. Man föreslog att en sakkunnig skulle utses för att studera förhållandena i Europa och USA.⁴

Kommerskollegium lade 1891 fram en utredning, i vilken Göteborgs handelsinstitut och Frans Schartaus praktiska handelsinstitut i Stockholm presenterades. Jämförelser med motsvarigheter i andra länder visade att kvaliteten på den svenska undervisningen var god. Problemet var att den nådde så få. En orsak till det antogs vara de höga elevavgifterna, som saknade motsvarighet vid de allmänna läroverken. Än viktigare var nog bristen på insikt om nyttan med handelsundervisning. Kollegium bemötte skeptiska röster, som hävdade att praktiken var den enda utbildning som behövdes, men utan att hävda att köpmannens yrke likt ingenjörens »måste hvila på vetenskapliga och teoretiska grunder«. Man föreslog stöd till handelsinstitutet.⁵

I en proposition 1893 förklarade civilministern att en utvidgad han-

4. RAiS Civildepartementet, konseljakt 12/1 1889 nr 1. Exportföreningens historia skildras i *Sveriges Allmänna exportförening 100 år* (Stockholm, 1987) men har inte blivit föremål för någon samlad fackhistorisk studie.

5. RAiS Civildepartementet, konseljakt 14/1 1893 nr 1, punkt 28. Utredningen och andra aktstycken trycktes som *Cirkulär: Sveriges Allmänna exportförening* (1891), nr 50, med påskriften »Om utbildandet af handelsagenter för befordrandet af exporten af svenska produkter m.m.«.

delsundervisning låg »i statens intresse«. Han bejakade förslagen, vilka riksdagen godtog. Från 1893 stödde alltså staten handelsundervisning i syfte att stärka svensk handel. Processen faller in i ett internationellt mönster, samtidigt som den står i relation till inhemska satsningar på utbildning för andra näringar. Stödet växte med tiden, och det tillkom fler statsstödda handelsinstitut, vilka omsider ombildades till handelsgymnasier. De ingick i ett system för lägre utbildning för näringar och handel.⁶

I GÖTEBORG kom Kungl. Maj:t redan 1830 att kanalisera stöd till Handelsinstitutet, som hade bildats 1826. Institutionen utvecklades sedan, ungefär som Chalmers, genom att aktörer i ett intrikat spel förmådde mobilisera resurser från tre håll: donatorerna, staden, staten. De två första polerna i denna trekant tenderade att sammanblandas mot slutet av 1800-talet. Handelsintressena var inflytelserika i stadsfullmäktige, som gav stöd till Handelsinstitutet, också till driften.⁷

Undervisningen var ganska basal, även om »handelsvetenskap« stod på schemat, och bredare än vad namnet antyder. En omorganisation 1894 innebar att sökande med studentexamen kunde gå en ett-årig »fackkurs« i stället för de ordinarie två åren. Institutet växte. Dess undervisning rymde ämnen som handelsräkning, bokföring, kontorsarbete och korrespondens, liksom det mer allmänna »handelslära« – men inte det nationalekonomiämne som ansågs högre. Utrikeshandelns behov innebar att tonvikten låg på moderna språk.

Institutet var väl integrerat i sin handelsstad och omfamnades av dess inflytelserika köpmannasläkter. Samtidigt fanns talesättet att man i Göteborg bara skrev fakturor, inga dikter. Önskan att göra något åt dylika föreställningar fanns som en bakgrund till de initiativ som 1891 utmynnade i Göteborgs högskola. I kapitlet *Akademikerna* har vi följt turerna i den processen.

Här konstaterar vi att den inte resulterade i den merkantila högskola somliga aktörer önskat, och sammanfattar teman i den förda debatten med hjälp av ett föredrag i Börssällskapet. Det hölls av dess sekreterare,

6. RD 1893: proposition nr 1:6, 49.

7. Gunnarsson, *Från Hansa till handelshögskola*, kap. 6, med vissa sakuppgifter från Axel Ahlström, *Göteborgs handelsinstitut 1826–1896* (Göteborg, 1897); bilden av de lokalpolitiska förutsättningarna utgår från Björck, *Staten, Chalmers och vetenskapen*, speciellt kap. 4.

stadsrevisorn Axel Ramm, och trycktes 1901 under titeln *Om en handelshögskola i Göteborg*.

Han knöt Tysklands frammarsch i den globala handeln till en förebildlig utbildning. Även i England, den stolta handelsnation som hyllade praktiken, hade man insett behovet av en mer teoretisk bildning för att klara konkurrensen. Samtidigt hade tyska nationalekonomer ifrågasatt »*möjligheten* att åstadkomma ett verkligt vetenskapligt studium af hvad man kallat handelsvetenskap«. Ramm vände sig mot sådan akademisk högfärd. Han menade att i samtiden etablerade discipliner hade börjat som ifrågasatta och att handelsämnena säkerligen skulle gå samma väg. Konklusionen blev att en vetenskaplig handelsundervisning inte bara var möjlig utan något som behövdes.⁸

De slutsatser man dragit i andra kulturländer gällde även för Sverige, menade Ramm. Under diskussionen av de behov som fanns jämförde han flitigt med andra yrkeskårer och betonade bildningens betydelse för det sociala anseendet. »Kan det vara rätt, att i vårt land påyrka högre studier för eliten inom alla yrken, blott icke inom handeln?« Vi noterar också att Ramm pekade ut den nationalekonomi han funnit vetenskapligt högfärdig som den mittpunkt kring vilken all handelsvetenskap fick röra sig. I den mer praktiska frågan om hur man skulle organisera utbildningen utpekade exempel i utlandet olika alternativ. Om en handelshögskola skulle inrättas i Sveriges handelsstad fanns alla möjligheter: som en egen högskola; som en påbyggnad på ett handelsinstitut; som en utbyggnad av en teknisk läroanstalt; som en avdelning vid en allmän högskola.⁹

Innan föredraget hade tryckts fick Göteborgs högskola en donation som finansierade tre nya kombinationsprofessorer: i nationalekonomi och sociologi; i geografi (med handelsgeografi) och etnografi; i statskunskap med statistik. Högskolan fick något av en handelsfakultet, vilket inte stärkte argumentationen för en handelshögskola. Likväl kom nya propåer om en sådan, men initiativet gick över till Sveriges andra sida.

I STOCKHOLM inrättades 1865 Frans Schartaus praktiska handelsinstitut på basis av en insamling inom Grosshandels societeten. Som vi sett fick institutet 1893 statligt stöd, men stadsfullmäktige engagerade sig inte som i Göteborg. Först 1942 beviljade man anslag till driften, men

8. Axel Ramm, *Om en handelshögskola i Göteborg* (Göteborg, 1901), 17.

9. Ibid., 35.

1912 kom ett indirekt bidrag i form av upplåtelse av en tomt under hundra år mot en avgift på hundra kronor om året.¹⁰

Dessutom fanns många privata inrättningar, som Bröderna Påhlmans handelsinstitut, vilka med sin praktiska orientering fördes till kategorin lägre. Detta innebar att högre utbildning kunde få en speciell funktion för ortens affärsmän, vilka inte var aktade på samma sätt som de var i handelsstaden Göteborg. I huvudstaden fanns inte bara kunga-, riksdags- och riddarhus, utan även profilerade kulturinstitutioner och höga ämbetsmän som med juridisk bildning dominerade statsförvaltningen. I detta lokalsamhälle med sina statushierarkier framstod handelns män som underordnade, även om de kunde vara överlägset rika.

En möjlighet i denna situation var att skapa en verksamhetsspecifik högre utbildning för att höja handelsmännens anseende. Men en sådan lösning komplicerades av den omständigheten att »praktikens män« tenderade att uppfatta dylik utbildning som opraktisk. De lokalpolitiska förutsättningarna är en av orsakerna till att den första svenska handelshögskolan kom till i Stockholm.

APROPÅ LOKALA INTRESSEN ska vi notera att Malmö stadsfullmäktige 1904 behandlade frågan om anslag till högre handelsundervisning i staden. Initiativtagarna förklarade att sådan inte fått samma stöd som den tekniska utbildningen, vilken till fullo återgäldat vad landet satsat på den. Det skulle även handelsutbildningen göra – det var en självklarhet »att för handelns män 'kunskap är makt' och en för fosterlandet betydelsefull makt«. En skeptiker menade att köpmannen utbildade sig genom praktiken, men fullmäktige var för.¹¹

Pressen spred uppgiften att den nya institutionen skulle kallas handelshögskola. Detta fick rektorerna för handelsinstitutet i Göteborg och Stockholm att protestera. I en debatterande insändare menade de att en sådan benämning var olämplig och vilseledande eftersom »högskola« i

10. Torsten Wergenius & Lars Christoffersson (red.), *Schartau 100 år* (Stockholm, 1965), 24, 29; Stockholms stadsfullmäktige 1913: Bihang till Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 148. Den närmaste framställningen utgår i övrigt från Gunnarsson, *Från Hansa till handelshögskola*, kap. 7.

11. Malmö stadsfullmäktige 1904: Bihang nr 29: motion; nr 49: Drätselkammarens utlåtande; Protokoll nr 4, 3f. För upplysning om diskussionen bakom detta beslutsprotokoll får man gå till Malmö stadsarkiv Stadsfullmäktige i Malmö, A1A:42, protokoll 22/4 1904 § 76. För vänlig hjälp med detta material, i vilket ordet *handelshögskola* inte förekommer, tackar jag Susanne Ullstad, Malmö stadsarkiv.

vanligt språkbruk avsåg något som klart skilde sig från den tänkta läroanstalten.¹²

Ordet *handelshögskola*, som endast är en direkt öfverflyttning af det tyska Handelshochschule, har dessutom redan i sin riktiga betydelse vunnit burskap i svenska språket genom den stundom mycket lifliga diskussion, som sedan ett tjugotal år tillbaka pågått angående inrättandet af verkliga handelshögskolor i Stockholm och Göteborg.

I en replik förklarade en initiativtagare bakom Malmöprojektet, den inflytelserike ingenjören och industrialisten R. F. Berg, att det rörde sig om en missuppfattning, men nyheten spreds av pressen genom landet.¹³

Denna historia belyser dels hur aktuell benämningen handelshögskola var i tiden, dels hur laddad användningen av den var för olika intressenter.

I UTLANDET växte inrättningar för handelsundervisning fram i stor mängd, bland annat i USA. På utvecklingen av nya storföretag följde en ny sorts aktörer, *managers*, som var anställda men inte vanliga lönearbetare. Dessutom följde behov av en skolning som gav specifika kompetenser och något att hänvisa till som en bas för den egna positionen.¹⁴

I denna situation uppstod institutionen *business school*, som bevakade gränsen mot de praktiska handelsskolor som redan fanns. Många av de nya läroanstalterna grundades på uppseendeväckande gåvor vilka gav företagare ett anseende som inte kunde vinnas genom vinstskapande allena. Först ut var Wharton School som inrättades 1881 vid anrika University of Pennsylvania genom en donation av en självlärd industrialist. Vid än mer anrika Harvard University värjde man sig mot något så föga upphöjt som utbildning för affärer, men under trycket från ett växande

12. »Stadsfullmäktige«, *Sydsvenska Dagbladet*, 23/4 1904; Åke Munthe & Axel Ahlström, »Handelshögskola eller handelsinstitut?«, *Sydsvenska Dagbladet*, 29/4 1904.

13. R. F. Berg, »Handelsinstitutet«, *Sydsvenska Dagbladet*, 1/5 1904; Axel Ahlström, »Handelsinstitutet«, *Sydsvenska Dagbladet*, 6/5 1904. Nyheten tycks ha uppstått genom en missuppfattning av den lokala referenten av fullmäktigedebatten.

14. Framställningen utgår från Khurana, *From higher aims to hired hands*; kompletterande perspektiv utvecklas i Mie Augier & James March, *The roots, rituals, and rhetorics of change* (Stanford, 2011), kap. 8 om tillkomsten av elitskolorna.

studentintresse inrättades 1908 en Graduate School of Business Administration.

Handelsundervisningen inrangerades i universitetet men inte i en fakultet utan gavs en fristående organisation som skulle motsvara den för andra professioner, såsom *law school* och *school of medicine*. För institutionsbyggarna var de akademiska kunskaperna centrala i strävandena att etablera management som en respekterad profession. Att management som en vetenskap var något svårgripbart befordrade inte dessa ambitioner. Kritiska röster höjdes såväl inom akademien som bland praktikens män: det var antingen ingen riktig vetenskap eller alldeles för mycket vetenskap. För att bemöta problem bildades 1916 American Assembly of Collegiate Schools of Business. Fyra år senare inrättades *PhD*-program, som kunde dana kvalificerade lärare. Redan 1911 hade man vid Harvard skapat en Bureau of Business Research, som skulle bidra till kunskapsbildningen genom att samla in och bearbeta information från affärslivet.

I Europa fanns också äldre utbildningsanstalter på området, även om det inte är självklart vad man ska lägga in i kategorier som *handel* och *högskola*. Med start i Leipzig 1898 tillkom snabbt en rad tyska handelshögskolor. Även om organisationsformerna varierade bestod undervisningen vid dem av en relativt enhetlig grundmix: nationalekonomi, ekonomisk historia, handelsgeografi, främmande språk, handelstekniska färdigheter. Ett gemensamt drag för nästan alla nybildningarna var att de organiserades utan koppling till universiteten. Dessa var inte intresserade av utbildning för handel, till skillnad från i USA, utan ställde den rena vetenskapen mot den simpla nyttan: högre respektive praktisk utbildning hade inte med varandra att göra.¹⁵

Institutionernas lärare var som regel inte akademiskt utbildade men drev sina ämnen på sätt som skulle ge akademisk legitimitet, samtidigt som de sökte odla en praktisk syftning som skulle bädda för acceptans bland handelsmän. De nya ekonomerna verkade i ett sammanhang där vetenskap och bildning var en grund för socialt anseende, och bidrog med sitt arbete till en transformation av det som kallades handelsvetenskap, -teknik eller -lära. Tongivande aktörer markerade gränsen

15. Framställningen utgår från Lockes *The end of the practical man*, även om jag är skeptisk till de raka samband han tycker sig se mellan utbildning och entreprenöriell framgång; jfr Keith Tribe, *Strategies of economic order* (Cambridge, 1995), kap. 5 »The Handelshochschulen and the formation of Betriebswirtschaftslehre, 1898–1925«, 101ff.

mot lägre handelsundervisning, men kunde också kritisera den nationalekonomi som förvisso var högre men som stod olympiskt upphöjd och stum inför affärslivets praktik. Även det juristvälde som ställde sig i vägen för ekonomiska synpunkter inom förvaltningen kritiserades. Vidare kunde ingenjörer som engagerat sig i industriell effektivisering kritiserats för att inskränka sig till produktionen, som om distributionsfrågorna vore utan betydelse.

Mot bakgrund av den prestige som det tyska utbildningsväsendet åtnjöt blev dessa aktörer och den handelshögskolerörelse de förknippades med snabbt tongivande. På den domän de höll på att bygga upp och ringa in fanns många gränser att bevaka.

I SVERIGE hade situationen för handelsundervisning likheter med den tyska. Även här fanns gränser att förhålla sig till.

På den tekniska utbildningens domän tog ingenjörerna tidigt sikte på ekonomiska frågor, som i rapporten från en europeisk studieresa, utgiven 1866 av en Chalmerslektor som omsider blev den förste rektorn vid KTH. Han menade att såväl allmän bildning som handelsbildning behövdes i den tekniska undervisningen. »Industrien består ej blott i tekniken, utan äfven och i lika hög grad av affären, och båda dessa hufvuddelar äro oftast mycket nära förenade med hvarandra«. Under det utredningsarbete som sedan resulterade i Teknologiska institutets ombildning till KTH argumenterade föreståndaren för en inkorporering av ekonomiska aspekter. Han förklarade att den tid var nära då »vår handelsklass kommer att lifligare känna behovet af en offentlig läroanstalt för deras yrke, och man finner sig böra vid Institutet, likasom vid flera utländska Polytekniska skolor, inrätta jemväl *en fackskola för handels- och statsvetenskaperna*«. Frågan om ekonomiska perspektiv på tekniken blev ett stående inslag i debatterna om innehållet i ingenjörsutbildningen. De moderna ingenjörer som slöt upp bakom Industriförbundet gjorde den laddad.¹⁶

Tanken att vetenskapen skulle tillämpas till nytta för det praktiska livet var inte lika omhulad vid universiteten, även om de under det glatt nyttoinriktade 1700-talet hade tagit upp *oeconomien*, närmast lant-hushållningen. Professorerna var livaktiga men den praktiska botaniken

16. Gustaf Robert Dahlander, *Om den tekniska undervisningen i några af Europas länder* (Göteborg, 1866), 137; jfr Runeby, *Teknikerna, vetenskapen och kulturen*, 211. *Afgrifna utlåtanden*, 17.

kom att utvecklas i annan riktning och tjänsterna att föras till juridiska fakulteten. Vid sekelskiftet kom något av ett institutionellt genombrott för nationalekonomi som vetenskap. Men det var inte klart hur man skulle förhålla sig till ett annat slags ekonomi.¹⁷

Ett exempel på förhållningssätt ges av reaktionerna på ett förslag 1903 från Universitetsexamenskommittén. Inom den menade man att Kungl. Maj:t borde överväga införandet av undervisning i bokföring vid akademien. Förslaget gick på remiss. I Uppsala kunde juridiska fakulteten inte enas men biföll till slut. Mot detta beslut protesterade professorn i nationalekonomi och finansrätt, David Davidson, jämte två kolleger, som inkom med skriftliga protester. Alfred Winroth, professor i civilrätt, såg inget behov av de föreslagna kurserna – även om det vore bra med mer praktiskt vetande var det inte säkert att just bokföring var till nytta för alla. Men frågan ställde sig annorlunda om statsmakterna fann att tiden var inne för att inrätta »en handelsvetenskaplig högskola« eller »handelsvetenskapliga fakulteter« vid universiteten. Det borde i så fall klargöras.¹⁸

Mer principiellt argumenterade Carl-Axel Reuterskiöld, extra ordinarie professor i juridisk encyklopedi, romersk rätt och internationell privaträtt. Han avstyrkte å det bestämdaste förslaget då

bokföringskunskap icke skulle blifva föremål för *vetenskaplig* behandling vid Universitetet; då ämnet i allt fall icke tillhör de juridiska disciplinerna och icke ens kan, i den af kommitterade tänkta formen af praktisk kunskap om bokhålleri och bokslut, anses såsom juridisk teknisk bidisciplin [---]; då det i öfrigt på intet sätt sammanhänger med Universitetets allmänna uppgifter och det icke kan anses lämpligt eller görligt att vid Universitetet eller med dess medel och i dess lärosalar anordna alla möjliga för det praktiska lifvet nyttiga »undervisningskurser« [.]

17. Liedman, *Den synliga handen*; om hushållning och ekonomi i språkbruket, se Marjanen, *Ekonomisk patriotism och civilsamhälle*, 171–177. Lars Jonung, med Elving Gunnarsson, »Economics the Swedish way 1889–1989«, i Lars Engwall (red.), *Economics in Sweden* (London, 1992).

18. Om kommittén, se Blomqvist, *Elfenbenstorn eller statskepp?*, 363–380. Materialet finns samlat i RAiS Ecklesiastikdepartementet, konseljakt 13/1 1908 nr 1, punkt 58 och 74.

Det var inte självklart hur nationalekonomer, eller andra akademiker, skulle ställa sig till ekonomiska kunskaper som var till nytta i företagens praktik. Det var även oklart hur nationalekonomisk vetenskap lät sig tillämpas i affärsverksamheten. Över lag var nog kunskapsintresset inte praktiskt i den meningen. Nationalekonomins »tillämpning« antog snarare formen av arbete för statliga förvaltningar och utredningar, offentlig opinionsbildning och politik. I den yngre generationen nationalekonomer blev flera inflytelserika politiker.

Högskolebildning

Som vi sett inrättades ingen högskola för handelsundervisning i Göteborg, där de lokala affärsmännen knappast hade behov av högre utbildning för att höja sitt anseende. Förhållandena var annorlunda i huvudstaden. I handelsintresserade kretsar togs där olika initiativ för att ordna en högskolemässig undervisning.¹⁹

HANDELSBEFRÄMJANDE INSATSER i tidens anda utreddes av den statliga Handels- och sjöfartskommittén. Dess slutbetänkande tog 1900 upp utbildningsfrågor. Handelsns utveckling hade medfört, förklarade kommittén, att det för framgång i den internationella konkurrensen fordrades »både praktisk utdanning och handelsvetenskaplig bildning«. I de stora industriländerna hade man insett detta och »anordnat handels-högskolor, där undervisningen delvis bedrifves såsom vid universiteten«. Även Sverige behövde göra något med tanke på handelsns betydelse för landets ekonomi och kultur. Härtill kom handelsståndets behov av att »intaga en med andra yrken, ämbetsmannens, godsägarens, industriidkarens m.fl., fullt jämbördig social ställning«.²⁰

Mot bakgrund av det stöd staten redan gav till handelsinstitutet i Göteborg och Stockholm ville man inte föreslå inrättandet av en »handelsakademi«. I stället förordade man stipendier för studier i utlandet – som vi såg i *Agronomerna* kunde en sådan lösning uppfattas som ett alternativ på fler håll. Dessutom önskade man »särskilda kurser i handelsvetenskap« vid högskolorna i Stockholm och Göteborg. »Genom att sålunda förbinda handeln med den akademiska undervisningen fö-

19. Stockholm avhandlas i Gunnarsson, *Från Hansa till handelshögskola*, kap. 7–8.

20. *Handels- och sjöfartskommittén VII* (Stockholm, 1901), 98f.

reställer sig komitén, att man också skall hafva funnit ett medel till handelsståndets höjande på den sociala skalan.«²¹

Kommittéledamoten Gustaf Wallenberg, kapten i flottan, affärsman och politiker, reserverade sig mot stipendieföreslagen och återkom året efter som riksdagsman med ett eget förslag. I en motion önskade han anslag till en professur i »handelsvetenskap« vid Stockholms högskola. Han motiverade betydelsen av höjda kunskaper genom att ställa Tysklands framgångar mot Englands tillbakagång, för att så relatera dessa förskjutningar till respektive lands värdering av teoretisk bildning. Men han tänkte inte på utbildningen av köpmän, vilken skulle ske vid handelsskolor »och vid handelshögskolor, en institution som vi ännu helt och hållet sakna«. I stället avsåg Wallenberg med vad han kallade »praktisk nationalekonomi« utbildning av ämbetsmän som skulle hantera handelsfrågor och därför behövde kunskaper om affärslivets villkor.²²

Statsutskottet, som behandlade förslaget tillsammans med andra ärenden som hörde till Ecklesiastikdepartementet, lät sig inte impone-
ras.²³

Då Stockholms högskola bildats på enskildt initiativ och dess verksamhet alltjemt upprätthållits utan någon statens medverkan, torde något sådant beslut af Riksdagen om utvidgande af högskolans verksamhet, som af motionären blifvit föreslaget och om hvars önskvärdhet högskolestyrelsen ej ens synes hafva blifvit tillspord, icke böra ifrågakomma.

Motionen föll men de privata högskolorna fick yttra sig över kommitténs förslag. De var varken så avvisande till praktisk ekonomi som vissa vid universiteten eller så positiva som andra på den tekniska domänen. I ljuset av den avvaktande hållningen avvaktade även Kungl. Maj:t.²⁴

I samma skede engagerade sig en något yngre Wallenbergbroder i handelsundervisningen. Vice häradshövdingen och bankdirektören Marcus Wallenberg finansierade en studieresa för Helmer Key, handelspolitiskt intresserad chefredaktör för *Svenska Dagbladet*. Denne presenterade sina iakttagelser vid Sveriges Allmänna handelsförenings

21. Ibid., 100.

22. Ibid., 165ff. RD 1901: AK motion nr 97.

23. RD 1901: Statsutskottet utlåtande nr 9, 65.

24. RAiS Finansdepartementet, konseljakt 7/3 1902 nr 3.

årsmöte 1900. Föredraget spreds sedan genom föreningens tidskrift och som broschyr.

Key varierade teman vi mött ovan när han i *Om betydelsen af handelshögskolor* diskuterade problemförståelse och lösningsförslag på olika håll i Europa. Vi noterar att han förklarade att det var svårt att rekrytera vetenskapligt kvalificerade lärare, då sådana efterfrågades av så många. Vidare konstaterade han att somliga läroanstalter kreerade doktorer, samtidigt som undervisningen på många håll var tämligen skolmässig. Även om slutsatserna för svensk del inte var helt klara hade handelshögskolefrågan fått en presentation i offentligheten. Skriverierna om den kom att fortsätta.²⁵

Lite senare kom ett initiativ från den mångsidigt verksamme bankmannen Knut Wallenberg, som vid sin 50-årsdag 1903 skänkte 100 000 kronor till en handelshögskola i Stockholm. I donationsbrevet framhöll han att Sveriges institutioner för högre bildning nog var tidsenliga, men att ingen högre handelsundervisning fanns. »Vi måste skaffa oss en *Svensk Handelshögskola*.« Wallenberg förklarade sig skänka en grundplåt i förhoppning om att en dylik institution skulle komma till stånd »genom samverkan af Staten och enskilda«.²⁶

Donationen var inte villkorad, men innebar en appell om att skrida till handling. Den var inte som i Göteborg ställd till stadsfullmäktige, utan till Kungl. Maj:t, närmare bestämt till Ecklesiastikdepartementet. Hänvändelsen torde ha indikerat en önskad riktning på den fortsatta utvecklingen. Men ecklesiastikministern vidarebefordrade ärendet till finansministern, som inte hade hand om högre utbildning men väl om handelsundervisning.

Bröderna Wallenberg tog under 1900-talets första år olika initiativ för att Sverige skulle följa andra kulturländers exempel och institutionalisera en högre handelsundervisning: genom politiska förslag, genom offentlig opinionsbildning och genom en donation som förpliktigade mottagaren att agera samtidigt som givarens anseende förbättrades. Bland mycket annat verkade de även för en omstöpning av statens insti-

25. Helmer Key, *Om betydelsen af handelshögskolor* (Stockholm, 1900); »Om betydelsen af s.k. handelshögskolor«, *Sveriges Allmänna handelsförenings månadsskrift* (1900:9B), 9–18.

26. RAiS Finansdepartementet, konseljakt 12/5 1905 nr 7. Förarbeten rörande donationen och Handelshögskoleföreningen finns i Stiftelsen för Ekonomisk Historisk Forskning inom Bank och Företagande (SFEHF) Knut Wallenbergs arkiv, F1:33 Handelshögskolan.

tutioner för att i nationens intresse befordra den nya storindustrin i den allt mer globala konkurrensen. Till exempel agerade Gustaf Wallenberg i den exportorienterade Handels- och sjöfartskommittén för sådana reformer som hör till den organiserade kapitalismen. Arbetet för en högre handelsundervisning är ännu ett initiativ som faller in i detta mönster i tiden.²⁷

EN UTREDNING TILLSATTES 1905, då politiker och andra var extra benägna att i utbildningsreformer se medel för nationell uppryckning. Ärendet hade beretts av Kommerskollegium, som också föreslog utredarna, filosofie doktor Åke Munthe, rektor för Schartaus handelsinstitut, och läroverksrådet Alfred Nordfelt, även han filosofie doktor och tidigare verksam vid Schartau.²⁸

För Knut Wallenberg, som hördes inför utredningen, var utbildningen primärt ett medel för att förbättra köpmännens anseende: »Det är kunskaper och skolning som skall höja handelskårens medlemmar från krämare och köpmän och bereda dem den ställning i samhället som de intaga i andra länder.« Det var i Sverige som på andra håll: affärsmännens egna behov motiverade initiativen väl så mycket som omgivningens behov av nya kunskaper hos dem.²⁹

Utredarnas betänkande kom 1907. De varierade teman vi redan mött när de rapporterade om studieresor i USA och Europa. Intrycken av »handelshögskolerörelsen« bidrog till att förebildliga tyska institutioner präglade deras förslag om en fristående, »ren handelshögskola«. För Sverige var behovet av en sådan så uppenbart att det inte behövde uttolkas. Att deras förslag inte pockade på mer motivering än allmänna hänvisningar till konkurrensen med andra »kulturländer« får ses som ett tecken på framgångsrik opinionsbildning.³⁰

Lokaler för högskolan borde till att börja med hyras, så att starten inte sköts upp i väntan på en egen byggnad, menade utredarna. Kostnaderna skulle bestridas med elevavgifter, statsanslag och avkastningen på

27. Gustaf Wallenberg är en viktig aktör i en studie som är en utgångspunkt för svensk forskning om organiserad kapitalism: Jan Larsson, *Diplomati och industriellt genombrott* (Uppsala, 1977), t.ex. 55f, 104.

28. RAiS Finansdepartementet, konseljakt 12/5 1905 nr 7.

29. Citat efter *Handelshögskolan i Stockholm 1909–1959*, 8; jfr Alfred Nordfelt, »Ur Alfred Nordfelts memoarer«, i *Läroverksminnen IV* (Stockholm, 1943), 94.

30. Åke Munthe & Alfred Nordfelt, *Handelshögskola i Stockholm* (Stockholm, 1907), 49ff.

donationsmedel. Undervisning skulle ges i en mängd ämnen. Ett som hämtats från universitetet nämndes först bland de obligatoriska: nationalekonomi, rättsvetenskap, handelsteknik, tyska, engelska. Studentexamen föreslogs som behörighetskrav, men med alternativa vägar in. För att bli lärare borde krävas, åtminstone i teoretiska ämnen, att man var vetenskapligt kvalificerad. »I fråga om de mera praktiska ämnena torde det emellertid bli svårt att under nuvarande förhållanden fasthålla vid fordran på vetenskaplig kvalifikation, då några anstalter för mera vetenskaplig utbildning i dessa ämnen hos oss icke förefinnas.«³¹

Denna spådom om framtida svårigheter skulle besannas. Som vi sett var även andra unga fackhögskolor fångna i detta dilemma, att inte ha tillgång till lärare utbildade i sina egna kärnämnen och inte heller själva kunna utbilda sådana på vetenskaplig grund. De fick då hämtas från andra håll, säg andra länder eller lärosäten som universitetet, med risk för att verksamhetsorientering och normbildning fjärmade sig från den egna domänen. Utredarna avhandlade frågor som alla var relevanta för ett institutionsbyggande, men vi noterar att de inte diskuterade någon forskning vid den läroanstalt de föreslog.

BETÄNKANDET GICK PÅ REMISS till handelskamrar och andra organisationer. De tio instanserna var eniga om att en högskola borde inrättas, men meningarna gick isär om hur den skulle organiseras. Implikationer av olika gränsdragningar aktualiserades. Somliga framhöll betydelsen av en högskolemässighet som skulle knyta den nya institutionen till andra högskolor och särskilja den från lägre handelsskolor. Andra betonade banden till den redan existerande handelsundervisningen. Hur man ville lägga betoningen i ordsammansättningen – på *handels-* eller på *högskolan* – indikerade till vilket utbildningssystem man ville knyta den tänkta institutionen.³²

Frågan om behörighetskraven blev föremål för olika uppfattningar, vilka rymde skiftande värderingar av praktikens betydelse. Vi kan säga att studentexamen, som skulle säkra förutsättningar för högskolemässiga studier, ställdes mot alternativa vägar, som skulle öppna upp för praktiska, mer reella än formella kompetenser. En andra fråga som engagerade var vilka kunskaper som sedan skulle förmedlas till dem som kom in. Vikten av att fokusera på fackbildning för handeln betonades,

31. Ibid., 69.

32. Materialet finns samlat i RAiS Finansdepartementet, konseljakt 19/2 1909 nr 37.

men också betydelsen av vidare perspektiv. Smålands handelskammare framhöll, till exempel, att högskolan inte borde splittra upp sin undervisning: »För det praktiska livvets män är grundlig kunskap på något område mera värd än en sväfvande allmänbildning inom ett flertal ämnen.« Å andra sidan menade Skånes handelskammare att högskolan borde »bibringa den blifvande köpmannen den största möjliga allmänbildning, hvilken fullt motsvarar den ställning, han intager och bör intaga i samhället«.

Lika lite som utredarna diskuterade remissinstanserna frågan om forskning vid handelshögskolan, trots att den påverkade den tänkta institutionens status som högskola.

VETENSKAPENS BETYDELSE framhölls desto mer av annan observatör, Stockholms högskolas professor i nationalekonomi och finansvetenskap, Gustav Cassel. Han hade föreslagit Kungl. Maj:t att han skulle få åka på en studieresa för att undersöka hur undervisningen borde ordnas.³³

Cassel redovisade 1907 sina intryck och slutsatser i skriften »Den högre ekonomiska undervisningen för handel och industri«. Den genomsyrades av vändningar som indikerade en polaritet mellan två sätt att förhålla sig till studier och sättet att bedriva dem. Å ena sidan fanns det vetenskapliga studium som inbegrep teoretiska perspektiv och gav den allmänna bildning som vidgade synfältet, skärpte iakttagelseförmågan och omdömet. Å andra sidan fanns det mekaniska studiet av hopade fakta och tekniska färdigheter som gav en skolmässigt inskränkt syn på tillvaron och dess problem. Den förra hållningen höjde en läroanstalt till högskolans nivå, den senare sänkte den till något annat.³⁴

Eftersom den tekniska undervisningen riskerade att dra ned högskolan till en skolnivå utgjorde dess kärnämne ett problem: »Undervisningen i den speciella handelstekniken, som man i Tyskland på vissa håll älskar att kalla 'handelsvetenskap', innebär uppenbara faror.« Vetenskapens betydelse gjorde att en läroanstalt som ville vara en högskola måste vara ett hem för forskning. En handelshögskola måste utrustas för detta, förklarade Cassel. Han menade att det var opraktiskt att i utbildningen bara utgå från vad som förekom i det praktiska livet. Det enda man kun-

33. RAiS Finansdepartementet, konseljakt 31/5 1907 nr 31.

34. Gustav Cassel, »Den högre ekonomiska undervisningen för handel och industri«, *Ekonomisk tidskrift* (1907).

de vara säker på var att dylika kunskaper skulle vara daterade när den studerande väl kom ut i praktiken.³⁵

REDAN 1906, innan utredarna hunnit presentera sina förslag, hade ett antal affärsmän beslutat att bjuda in till bildandet av en handelshögskoleförening, ungefär som andra aktörer 1869 hade bildat Högskoleföreningen i Stockholm, vilken stod bakom tillkomsten av Stockholms högskola tiotalet år senare. För att bli ledamot skulle man erlægga vissa avgifter. Inflytelserika aktörer anmälde sig, föreningen skapades, medel inflöt. Opinionsbildning ledde till fortsatt resursmobilisering, och snart disponerade Handelshögskoleföreningen närmare en miljon.

Dessutom lyckades man utverka nästan en halv miljon från Stockholms stad. Fullmäktige beslutade 1908 att hela första utdelningen ur Forsgrénka fonden skulle gå till Handelshögskoleföreningen. Denna återkom senare under året med en ansökan om upplåtelse av tomt för en byggnad åt högskolan, men det skulle dröja innan staden tog ställning i det ärendet.³⁶

I stället gick föreningen vidare genom att utse Carl Hallendorff att som rektor leda organisationsarbetet. Denne mångsidige, fosterländskt konservative man var en produktiv historiker som disputerat 1897. Om-sider blev han lektor vid Östermalms högre realläroverk och erhöll 1908 på ett något oklart vis professors namn, heder och värdighet. Han var även politiskt och journalistiskt verksam.

Hallendorff följde i sina föregångares spår på så sätt att han under sommaren 1908 företog en studieresa. Till hösten presenterade han en promemoria för Handelshögskoleföreningen. Den faller in i det mönster vars framväxt vi följt. Här räcker det att peka på vissa skillnader i förhållande till Munthes och Nordfelts förslag. Beträffande behörighetskraven var Hallendorff skeptisk till alternativ till studentexamen. Han betonade de studerandes självverksamhet och seminariet som undervisningsform. Framför allt hade han färre huvudämnen, med andra benämningar och listade i en annan ordning: handelsvetenskap, nationalekonomi med statistik, ekonomisk geografi. Undervisningen i rätts-

35. Ibid., 301.

36. Stockholms stadsfullmäktige 1908: Bihang till Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 10, 4; Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 38; Stadsfullmäktiges protokoll nr 4, 58.

vetenskap, språk och andra ämnen blev mer av bisaker. Lärarna var färre men hade högre lön, i linje med vad flera remissinstanser föreslagit.³⁷

Efter vissa justeringar bildade promemorian utgångspunkt för en ansökan om statsbidrag. I den förklarade Handelshögskoleföreningen att det fanns ett stort behov av en mer teoretisk merkantil undervisning, som en förberedelse för den avgörande praktiken. Man hänvisade till aktuella utredningar av behovet av utbildning i industriell ekonomi för ingenjörer, och av ekonomisk utbildning för utrikesförvaltningen. Slutsatsen blev att det var fråga inte bara om ett stats- utan ett allmänintresse och att en handelshögskola vore av betydelse för »det allmänna kulturarbetet inom vårt land«.³⁸

Forskning artikulerades inte som en uppgift, men föreningen förklarade att »de bästa vetenskapliga krafter« behövdes och att huvudlärarna skulle vara professorskompetenta. Ordningen på huvudämnena ändrades igen: nationalekonomi med statistik, handelsvetenskap, ekonomisk geografi. Handelsvetenskap förklarades vara »ett fullständigt nytt undervisningsämne« som skulle göra de studerande förtroga med affärlivets realiteter. Utgiftsstaten beräknades till drygt 100 000 kronor per år. Inkomsterna utgjordes av ränteintäkter och avgifter från totalt trettio studerande. Handelshögskoleföreningen anhöll om ett årligt statsanslag om 30 000, vilket gott och väl skulle finansiera de tre professurer som föreslogs.

EN PROPOSITION förelades riksdagen i början av 1909, sedan Kommerskollegium yttrat sig över ansökan. Man menade att den starkare konkurrensen riktade uppmärksamheten på behovet av att höja Sveriges köpmannautbildning, som inte var i paritet med den i andra nationer. Det rörde sig om en så betydelsefull angelägenhet, till landets gagn, att staten borde stödja. De jämförelser kollegium gjorde med Stockholms respektive Göteborgs högskola är tecken på det tryck mot en relativ likformighet som fanns på en institution som önskade upptas i det statligt sanktionerade systemet för högre utbildning. Vi har redan noterat den

37. Hallendorffs PM av 24/9 finns bland annat i Handelshögskolans i Stockholm arkiv (HHSA), i kapseln Handelshögskoleföreningen i Stockholm Styrelsen Specialakter 1908–1926.

38. Anhållan liksom Kommerskollegiums yttrande finns i RAiS Finansdepartementet, konseljakt 19/2 1909 nr 37.

tendens till institutionell likformighet som kom sig av benägenheten att imitera förebildliga handelshögskolor i utlandet.³⁹

Finansministern bejakade förslagen. Statsutskottet tillstyrkte, även om lönerna var höga. Liksom Kommerskollegium menade man att ett antal friplatser för mindre bemedlade borde förutsättas för att få bidrag från det allmänna. Kamrarna accepterade och den tänkta handelshögskolan fick statsunderstöd.⁴⁰

GRUNDSTADGAR STADFÄSTES av Kungl. Maj:t senare under våren. De var utarbetade i anslutning till de stadgor Kungl. Maj:t antagit för högskolorna i Göteborg och Stockholm. Även om dessa läroanstalter var privata stod respektive stads fullmäktige – i Stockholm även Vetenskapsakademien – bakom stadgeförslagen, över vilka universitetskanslern fått yttra sig. Handelshögskoleföreningen stod bakom förslaget för den nya högskolan, över vilket ingen akademisk myndighet ombads yttra sig. Finansministern vände sig till Kommerskollegium. Grundstadgarna ska här presenteras och vissa punkter kommenteras under jämförelser med stadgorna för närliggande institutioner.⁴¹

Portalparagrafen rymde en målangivelse och löd så: »Handelshögskolan i Stockholm har till ändamål att genom vetenskaplig undervisning och forskning befrämja affärsverksamhetens höjande inom landet.« Formuleringen är intressant dels för att forskning inte diskuterats som en uppgift tidigare under processen, dels för att universitetsstatuternas portalparagraf vid denna tid inte rymde denna dubblerade uppgift. Men den fanns hos de privata högskolorna, fast då utan att forskning och undervisning framstod som medel för att befrämja något annat mål. Flera fackhögskolor fick formuleringar om att verksamheterna syftade till att främja den näringsgren man utbildade för. Tendenser till konvergens i organisationsregleringen följde av imitation i stadgeformuleringarna.

Den högsta »vården och styrelsen« av Handelshögskolan utövades av direktionen. Av dess fem ledamöter utsåg Kungl. Maj:t en, ordföranden, och Handelshögskoleföreningen tre; rektor var självskriven. Direktionen valde inom sig en inspektor och fattade alla viktigare beslut, till exempel utsåg den rektor liksom andra befattningshavare och fastställde

39. RD 1909: proposition nr 51.

40. RD 1909: Statsutskottet utlåtande nr 46; FK protokoll nr 20, 29ff; AK protokoll nr 32, 3ff.

41. RAiS Finansdepartementet, konseljakt 27/5 1909 nr 3; *SFS* (1909), nr 29.

den ordningsstadga som skulle rymma mer konkreta föreskrifter. Den närmaste »ledningen af studiearbetet« tillkom rektor och lärarråd, vilket bestod av rektor jämte professorerna och andra lärare med ansvar för undervisning och examination. Lärarrådet skulle höras av direktionen i viktigare ärenden och hade förslagsrätt, men knappast beslutsamt.

Måhända valdes *direktion* för att markera skillnaden mot *styrelsen* för Handelshögskoleföreningen, som alltså utsåg majoriteten av direktionens ledamöter. Frågan om den privata föreningens inflytande över högskolan hade varit ett tvisteämne. Bestämmelserna om direktionen låg nära dem om styrelsen för högskolorna i Stockholm och Göteborg. Men vid dem hade lärarrådet en annan position i förhållande till styrelsen, som att lärarna valde rektor i stället för att denna utsågs uppifrån. Kollegiets makt var markerad i Stockholm: »Närmaste våden om högskolan tillkommer lärarne.«

Lärartillsättningen skulle ske enligt det förslag som hade mött protest i riksdagen: primärt genom kallelse, annars genom utlysning. Vid sitt beslut skulle direktionen »i första rummet fästa afseende vid den för befattningen ådagalagda skickligheten«. Ingen precisering gavs av vari den befodringsgrundande skickligheten skulle bestå, exempelvis genom *vetenskaplig* eller något annat adjektiv. Professorsutnämningar skulle stadfästas av Kungl. Maj:t.

Behörighetskraven var inte så tydligt avgränsade. Förutom studentexamen eller avgångsbetyg från högre handelsläroverk eller tekniskt elementarläroverk fungerade det att ha varit inskriven vid annan högskola eller att ha avgångsbetyg från Chalmers. Dessutom fanns möjligheten att vinna inträde om lärarrådet fann att den sökande ägde »nödiga förutsättningar«.

De tolknings- och handlingsmöjligheter som följde av formuleringarna om befodran respektive inträde hade inte några motsvarigheter vid universiteten, men väl vid de privata högskolorna. Vid dem var emellertid den befodringsgrundande skickligheten preciserad genom adjektivet *vetenskaplig*. En annan likhet mellan högskolorna, som saknade motsvarighet vid statsuniversiteten, var bestämmelserna om hur en professor som brast i nit eller skicklighet skulle skiljas från sitt ämbe. Ytterligare en var bestämmelserna om revision av förvaltningen inför årligt beslut om ansvarsfrihet. Fast det var olika huvudmän som skulle granska: stadsfullmäktige respektive Handelshögskoleföreningen.

Vi konstaterar att Handelshögskolan var både lik och olik samtida läroanstalter. En skillnad i jämförelse med andra högskolor var att ut-

arbetandet av stadgar inte blev en så utdragen process, med förlamande motsättningar mellan parter med olika synsätt. En annan skillnad var att högskolan blev kvar under en enskild huvudman. Samtidigt hade Kungl. Maj:t tillhandahållit en avgörande resurs genom att sanktionera högskolestatusen. Utan denna upphöjelse hade institutionen löpt större risk att uppfattas som och kanske även bli ännu en lägre och privat utbildningsanstalt på handelns område.

Handelshögskolan i tiden

När grundstadgarna var fastställda är det som om institutionen trädde ut ur tidens gång – i så måtto att stadgarna inte förändrades med hänvisning till nya tidsomständigheter. Eftersom Handelshögskoleföreningen inte hemställde om några stadgejusteringar går det inte att skriva Handelshögskolans historia genom att följa signifikativa förändringar av centrala organisationselement. Av detta förhållande vill jag inte dra slutsatsen att högskolan stod utanför historien, men dess historia får skrivas på ett eget, lite mer innehålls- och aktörsorienterat sätt. I jämförelse med andra kapitel är den följande framställningen mer tematiserad, även om grunden är kronologisk. Med detta sagt ska jag kommentera de fem organisationselement jag punktmarkerat i andra läroanstalters stadgeutveckling.

Ändamålsparagrafen ändrades alltså inte. Likväl kunde betoningen förskjutas mellan polerna undervisning och forskning, oavsett om man med »affärsverksamhetens höjande« tänkte sig förbättring av praktiken eller affärsmännens anseende.

Styresorganen förblev också oförändrade, med en relativt svag position för lärarrådet och en exekutiv nyckelroll för rektor, som var ordförande för lärarrådet och självskriven i direktionen. I jämförelse med andra fackhögskolor innebar konstruktionen med Handelshögskoleföreningen klarare kontaktvägar till praktiken och dess nätverk, som kunde möjliggöra studieresor och annat. Riksdagen var en mer abstrakt inkarnation av utbildningens avnämare. Positionen utanför staten bidrog till en mindre formalistisk förvaltningskultur. Samtidigt gjorde den formella gången för mängder av ärenden, i vilka direktionen skulle fatta beslut, att förvaltningen blev aningen tungrodd.

Tillsättningen av lärare skedde på olika sätt. Om tillfälle yppade sig, som det hette i stadgan, »att vinna någon för platsen företrädesvis skicklig person« kunde direktionen kalla denna. Hanteringen av det förfaran-

de som var strängare reglerat för universiteten kom att uppmärksammas i offentligheten och kritiseras som ett missbruk. Högskolans akademiska legitimitet kunde lida skada av dylik kritik. Ett alternativ var att utlysa tjänster. Men sådana tillsättningsprocesser kunde bli akademiskt utdragna, med en ändlös rad av klagoskrifter. Ytterligare en möjlighet var att skapa en tidsbegränsad tjänst i syfte att pröva en lovande kraft, för att sedan kanske kalla personen eller utlysa en specialutformad tjänst. Någon fast praxis etablerades inte utan man gick pragmatiskt fram från fall till fall.

Behörighetskraven för högskolans »lärjungar«, som de benämndes i grundstadgarna, ändrades inte. Men om fler sökte än vad lärare och lokaler maktade med aktualiserades frågan om urvalsprinciper. Samtidigt fanns hela tiden möjligheten att anta någon som saknade formell behörighet men likväl bedömdes ha nöjaktig underbyggnad, till exempel utbildning som sjöofficer.

Undervisningen organiserades inte som vid andra fackhögskolor, grundläggande ämnen först och tillämpningsämnena sedan, utan olika ämnen lästes mer eller mindre parallellt. Studierna omfattade till 1939 två år och ledde till diplom med benämningar som ändrades något över tid. Önskemålen hos både studerande och diplomerade om en titel för dem som gått utbildningen bemöttes av Handelshögskolan med en avvaktan som förbryllar, inte minst med tanke på de önskemål om att höja anseendet som låg bakom dess tillkomst.

Institutionens formella reglering borgade på sitt sätt för en stigberoende utveckling. Organisationen bidrog även till att spänningar som visat sig under tillkomstprocessen permanentades i den mån de inkorporerades i stadgarna. Men bristen på formell förändring ska inte överbetonas. I ett tidigt skede fastställdes såväl en ordningsstadga, enligt mönster från högskolorna i Stockholm och Göteborg, som en examensordning. De justerades efter hand. Att göra det låg inom direktionens egna befogenheter.

I likhet med andra fackhögskolor fick högskolan förhålla sig till vissa grundförutsättningar, som relationen mellan mängden studerande och de lärare jämte lokaler som behövdes för att hantera utbildningen av dem. Men vid Handelshögskolan var man mindre intresserad av att använda mängden sökande som ett argument för att det fanns ett behov av en kvantitativ expansion.

Massan av kunskaper som ansågs nyttiga för de studerande var en annan fråga att förhålla sig till. Om kunskapsstoffet inte kunde hållas inom

hanterliga ramar kunde en utbyggnad i form av förlängd studietid vara en lösning. Det var ett sätt att hantera den dragkamp om timplanen som uppstod då företrädare för nya kunskaper sökte ta plats samtidigt som företrädare för etablerade kunskapsdomäner ville värna sitt utrymme. Utbyggnad genom förlängning var en lösning av detta dilemma, men den uppskattades sällan av praktikens män. Dessutom hade dilemmat en benägenhet att återuppstå, på den nya marginal som flyttats fram en termin eller två när utbildningen förlängts.

Efter dessa översiktliga kommentarer ska jag i resten av detta avsnitt teckna Handelshögskolans tidiga historia. Ett tydligt exempel på att den nya institutionen verkade i tiden är den knipa högskolan hamnade i under världskriget och den ekonomiska krisen efter det. När situationen 1920 blivit ohållbar vände sig Handelshögskoleföreningen till Kungl. Maj:t, varpå riksdagen beslutade om en dubbling av statsanslaget. Härpå kom donationer från enskilt håll som ytterligare bidrog till att stabilisera läget. Den privata men statsstödda läroanstalten kunde leva vidare.⁴²

LÄRARE TILLSATTES under våren 1909, inför höstens start. Undervisningen i tyska, engelska, franska och ryska, senare även spanska, ombesörjdes av lärare vilkas anställningar inte stadfästes av Kungl. Maj:t. Lärare från Stockholms högskola skötte initialt undervisningen i handelsrätt, men 1911 kallades en praktiserande advokat till en professur i rättskunskap – en utnämning som en juridikdocent sökte överklaga och som gjorde att kallelseförfarandet debatterades i pressen. När professorn avgick kallade man 1919 en disputerad jurist. Strax efter start såg direktionen det som en anomali att högskolans rektor inte var en av dess professorer. Man inrättade en professur i statskunskap och ekonomisk historia, till vilken Hallendorff kallades. I ekonomisk geografi kallade man docent Gunnar Andersson, botaniklektor vid Skoghögskolan med inriktning mot växtgeografi.⁴³

Till professuren i nationalekonomi med statistik kallades Eli Heckscher, docent i politisk ekonomi vid Stockholms högskola. Han var sko-

42. RAiS Handelsdepartementet, konseljakt 7/1 1921 nr 1, punkt 19 (i vol. II). RD 1921: proposition nr 1:10, 135ff. Förutom protokollsserier och annat rymmer HHSA okatalogiserat småtryck (årsberättelser med mera) som finns inbundet årsvis i den så kallade gröna serien och som fortsättningsvis benämnes årstrycket, här 1920–21, »Årsberättelse«, 8.

43. Se Björck, *Vetenskap och affärer*, för närmare upplysningar om utnämningarna.

lad i samma krets av konservativa Uppsalahistoriker som Hallendorff och hade disputerat 1907, på en avhandling som undersökte järnvägar-
nas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling med hjälp av statis-
tik. Till följd av oväntat stor elevtillströmning fick ämnet redan 1910
en docent för att klara undervisningen, en disputerad historiker från
Göteborgs högskola, som 1917 blev den förste innehavaren av A. O.
Wallenbergs professor i nationalekonomi och bankvetenskap. National-
ekonomin rymde en kurs i handelsvetenskap, med fokus på »affärsorga-
nisationens ekonomi«, ett studieobjekt som döptes om till »företagets
ekonomi«. Efter utländsk förebild tog Heckscher också initiativ till ett
»affärsarkiv« för bolagstryck och dylikt. Tanken var att studenter och
andra skulle kunna nyttja det för att utarbeta bidrag till forskningen,
men företagen visade sig föga intresserade av att bidra med material.
Det var främst ställningen för det vida nationalekonomiämnet som skil-
de högskolan från handelsinstitutet, vartill kom en svagare betoning av
språkstudierna.⁴⁴

Lärarrekruteringen blev svårare i det andra ekonomiämne som ock-
så var en kombinationstjänst, handelsvetenskap (jämte bankteknik). Då
ämnet var nytt fanns inga utbildade svenskar, samtidigt som meriterade
utlänningar var eftertraktade på andra håll. Man sökte värva den ton-
givande Eugen Schmalenbach från handelshögskolan i Köln, men han
avbröt förhandlingarna sedan han fått bättre villkor där. I stället fö-
reslog han sin elev Ernst Walb, som undervisade i handelsteknik men
som inte publicerat något. Denne erbjöds en befattning som »docent«,
vilken han accepterade. Samtidigt ändrades efterledet i ämnesbenäm-
ningen från *vetenskap* till *teknik*. Walb fick biträde med undervisningen
och goda villkor. Efter erbjudanden från Tyskland föreslog Hallendorff
att han skulle kallas till professor. Avsaknaden av vetenskapliga skrifter
var en svår brist, förklarade rektor i en inlaga, men handelstekniken var
»af så eminent praktisk art och för dess lyckliga handhavande är god
kännedom af den praktiska affärsverksamheten af så synnerlig vikt«,
att denna brist vägdes upp av »hans föregående praktiska verksamhet«.
Professorerna i lärarrådet tillstyrkte med hänvisning till praktiken, även
om bristen på bevis på vetenskaplig skicklighet väckte skepsis. Walb ut-
nämndes, men återvände till Tyskland 1911.⁴⁵

44. Om Heckscher, se Ylva Hasselberg, *Vetenskapens karaktär* (Möklinta, 2021).

45. Horst Albach, »Ernst Walb«, i Engwall (red.) *Föregångare inom företagsekonomi*.
RAiS Finansdepartementet, konseljakt 10/6 1910 nr 37.

Efter sonderingar i olika riktningar blev Oskar Sillén våren 1911 docent i handelsteknik. Han hade studerat vid Schartaus handelsinstitut och blev den förste att få dess högskolestipendium. Efter två år vid handelshögskolan i Köln arbetade han i näringslivet. Silléns villkor var förmånliga. Han kunde under ett halvår ägna sig åt en vidareutbildning på olika håll i Europa och fick hel professorslön, samtidigt som han på halvtid skulle bli chef för den konsultfirma Industriförbundet höll på att skapa, AB Industribyrån; senare tillkom ytterligare uppdrag utan att hans omfattande praktik uppfattades som störande bisysslor. Sillén blev 1912 en av landets sex första auktoriserade revisorer och publicerade året efter *Grunddragen av industriell självkostnadsberäkning*. När en professur i handelsteknik utlystes 1915 blev han ensam sökande.⁴⁶

Vi ser att lärarna i högskolans huvudämnen var vetenskapligt kompetenta i den meningen att de disputerat, om än i ämnen som historia och botanik, vilka kan tyckas ligga på marginalen av den ekonomiska domänen. Undantaget var det nya ämnet handelsteknik. I det sökte man sig först till utlandet för att finna lärare med de rätta kunskaperna – praktiska mer än vetenskapliga. Praktiken med avledningar skulle fortsätta att ljuda som ett mantra genom diskussionerna om ämnet och vad det skulle ge: en praktisk utbildning av praktisk nytta för det praktiska affärslivet. När Hallendorff efter Walbs sorti gav sig ut på jakt efter en ny lärare blev det klart vilka förhandlingsmöjligheter potentiella kandidater hade, och vilket slags praktiska erfarenheter direktionen fann relevanta. Erfarenheter av att ha forskat *om* näringslivet vägde lätt i jämförelse med erfarenheter av att ha verkat *i* näringslivet; vetenskapen borde vara *för* snarare än *om* affärerna.

På den kunskapsdomän som var avgörande för formeringen av en ekonomkår tillkom alltså en ny disciplin utöver den etablerade nationalekonomin. Vi ska följa relationen mellan handelstekniken och den granne som gav högre akademisk status, men som kunde tyckas mindre praktiskt relevant för den affärsverksamhet utbildningen skulle ta sikte på. Handelstekniken å sin sida uppfattades som praktisk men samtidigt som lägre. Utgjorde ekonomin en enhetsvetenskap eller rymde den olika specialvetenskaper, och hur förhöll sig i så fall de domändefinierande disciplinerna till varandra – var de över- och underordnade eller olika men likvärdiga?

46. Om Sillén, se Wallerstedt, *Oskar Sillén*.

UNDERVISNINGEN kom igång måndag 4 oktober 1909. Lokaler hyrdes i Brunkebergs hotell, vilket låg vid Brunkebergstorg, där Riksbanken ligger i skrivande stund. De var i ett ofärdigt skick till följd av lockout ochorstrejk; belysningen kom från fotogenlampor eftersom elektriciteten ännu inte var dragen. Även om det inte blev någon högtidlig invigning följdes undervisningen av hela 110 inskrivna, av vilka två var kvinnor. Det var många fler än de trettio man kalkylerat med och lärarna krävde biträden, som de också fick.⁴⁷

Söktrycket fluktuerade, men sköt 1916 så i höjden att en spärr vid 100 nyinskrivna infördes. Direktionen hade först vänt sig mot detta lärarönskemål i ett ohanterligt läge, men gav med sig. Sedan permanentades spärren, vilken kom att uppskattas som ett sätt att gallra bland de inträdessökande och därigenom höja kvaliteten. Frågan om urvalsprinciper kom att engagera lärarrådet.

Handelshögskolan blev lik andra fackhögskolor genom spärren och genom den planbundna undervisning som tog sikte på att de studerande så fort som möjligt skulle ut i praktiken. Men även om studierna skilde sig från dem vid universitetets fria fakulteter inbegrep de karakteristiskt akademiska inslag som föreläsningar, seminarier, självstudier. Examen skulle vara formell och utgå från tidigare tentamina, inte någon slutprövning med karaktär av åldrig *examen rigorosum*. I examen skulle ingå nationalekonomi och handelsteknik jämte antingen ekonomisk geografi eller stats- och rättsvetenskap samt minst ett språk. Ekonomiämnena stod i centrum. Kampen om timplanen blev snabbt tydlig. Somliga såg en förlängning av studietiden som ett sätt att komma bort från mekaniskt pluggande som kunde ge intryck av lägre studier och hota högskolemässigheten.

HANDELSHÖGSKOLANS POSITION i utbildningssystemet var en laddad fråga. Man ville dra en tydlig gräns mot institutioner för lägre handelsundervisning. Hållningen till högre utbildningsanstalter var en annan aspekt av frågan. Exempelvis försumrades inte möjligheter att signalera tillhörighet genom närvaro vid akademiska högtider.

Mer principiella markeringar utvecklades i remissyttranden. Ett exempel på detta är yttrandet över det betänkande som togs upp i avslutningen till kapitlet *Akademikerna*: Departementalkommitterades förslag

47. Ingrid Larsson, *Handelsstudenten* (Stockholm, 2005), 12ff.

1913 att samla alla högskolor på likvärdig grund under ett nytt undervisningsdepartement.

Lärarrådet höll med kommittén om att fackhögskolorna borde jämföras med universiteten, men vände sig mot tanken att bara ett undervisningsdepartement kunde säkra resurser och autonomi. De materiella förutsättningarna för högskolan var beroende av näringslivets offervillighet, inte av departementstillhörighet, och Finansdepartementet hade tagit all hänsyn till dess självständighet. Den egenart som låg i praktikorienteringen skulle lida under ett departement som behärskades av universitetsprinciper. Det var uppenbart, förklarade lärarrådet, »att fristående fackhögskolor helt styrda enligt en vid universiteten utvecklad praxis lätt kunna förlora värdefulla element af den autonomi, som kommitterade med rätta framhålla såsom grundförutsättning för ett fruktbringande vetenskapligt lif». Ecklesiastikdepartementet hade inte ensamrätt på vetenskapen. I själva verket torde »det betonande af fackhögskolekaraktären, som ett kvarblifvande i vederbörande fackdepartement innebär, så långt ifrån vara ett hinder för omsorgen om rent vetenskapliga uppgifter, att det rätt fattadt utgör ett skydd därför». ⁴⁸

Lite senare fick man yttra sig över ett förslag om att inrätta ett handelsdepartement, vilket kunde medföra att handelsundervisning på alla nivåer skulle hanteras av en byrå inom Kommerskollegium. Lärarrådet förklarade att det var lika olämpligt att anlägga högskolesynpunkter på lägre utbildningsanstalter, som att det »gentemot högskolan tillämpades regler, hvilka med gagn allenast kunna användas inom läroverk och skolor». Vidare var Handelshögskolan ingen angelägenhet för handeln i snäv mening, utan för hela ekonomin. »Medan handelsskolor och handelsgymnasier höra helt och hållet under handelsbyrån, vållar handelshögskolans mera universella läggning, att en placering under någon särskild af kommerskollegiets afdelningar synes föga lämplig.» Lika lite som universiteten var högskolan en lokal institution, varför den i förvaltningshänseende borde hanteras som dessa läroanstalter. Analogin för den institutionella ordningen preciserades: direktionen var för Handelshögskolan som universitetskanslern för universiteten. ⁴⁹

För Handelshögskolan var dess position i utbildningssystemet bety-

48. *Undervisningsdepartementet*; HHSA lärarrådet, 12/6, 12/11 1913; citaten från slutversionen hos direktionen, 4/4 1914.

49. *Handelsdepartementet*, 102ff; HHSA direktionen, 4/4 1914, med lärarrådets yttrande.

delsefull, och för positionen var forskning och högskolemässig undervisning betydelsefulla. Man ville dra gränser som markerade att högskolan var olik lägre institutioner på handelsundervisningens domän men lik andra institutioner för högre utbildning – samtidigt som den i viktiga avseenden var olik universiteten. Frågan om den position som påverkade anseendet var komplicerad.

DISPUTATIONSRÄTTENS BETYDELSE i sammanhanget belyses av det faktum att dess införande var den enda institutionella reform som fick direktionen att önska statlig inblandning. Men långt innan man 1946 sökte Kungl. Maj:ts sanktion kom propåer om en påbyggnad. Högre studier efter de två ordinarie åren tänktes dana vetenskapligt skickliga lärare i de ämnen som skulle höja affärsverksamheten. Propåerna var betydelsefulla inslag i vissa aktörers kamp för akademisk acceptans, medan andra betvivlade att doktorsgraden hade praktisk relevans.

Redan 1910 skrev Hallendorff en promemoria till direktionen om vad han kallade specialutbildning i praktisk handelsvetenskaplig riktning. Utöver de grundläggande fackstudierna fanns en annan uppgift, förklarade rektor. Högskolan behövde ta sig an den för att »hållas uppe som en verklig högskola«, samtidigt som den var betydelsefull för näringslivet. »Denna uppgift är lärarnes rent vetenskapliga arbete på sitt fackområde och den i nära samband därmed stående hand-ledningen och utbildningen af ett litet fåtal personer« som ville fördjupa sig i någon del av handelsvetenskapen. Högskolan behövde utbilda sina lärare. För anställning som docent förslög inte den egna tvååriga kursen.⁵⁰

Godtogs målet var frågan hur det skulle nås, fortsatte Hallendorff. Handledning och undervisning organiserades lämpligen i universitetslika former. Vidare behövdes ekonomiskt stöd åt dem som ville ägna sig åt »denna den högsta handelsundervisningen inom landet«. Frågan om dylikt studiestöd hade tagits upp på fler håll, exempelvis i betänkandet från en kommitté i vilken Gunnar Andersson ingått och som föreslagit en ombildning av Skogsinstitutet till högskola. Rektor menade att Handelshögskolan borde gå i spetsen för denna utveckling och av en donation bilda en fond till stöd för fortsatta högre studier.

50. SFEHF Handelshögskoleföreningen, F1:5 (arkivkartong 2, omslaget Äldre handlingar re Handelshögskolan), Hallendorffs »P.M. angående Specialutbildning i praktisk handelsvetenskaplig riktning vid Handelshögskolan i Stockholm« av 19/12 1910; jfr »Specialutbildning i praktisk-skogsvetenskaplig riktning«, i *Betänkande angående ändamålsenligt ordnande af skogsundervisningen* (Stockholm, 1908), 47ff.

Förslaget kom inte upp på direktionens dagordning. För Heckscher förklarade Hallendorff långt senare att hans inlaga »mottogs med akt-ningsfull tystnad«. Han lät sig dock inte nedslås, utan återkom till be-hovet av påbyggnad.⁵¹

I direktionen arbetade Hallendorff närmast kassaförvaltaren, Joseph Nachmanson, och utvecklade 1917 de tankar på ett vidgat program som de dryftat. Jämte huvuduppgiften fanns mer speciella utbildningsupp-gifter, som danandet av lämpliga lärare. »Ändamålsenligast och för Handelshögskolan både hedersammast och i längden gagneligast vore för visso att låta denna speciellare utbildning få karaktären av en ekono-misk grad (med licentiatexamen och gradualdisputation) i de vid hög-skolan bedrivna huvudämnena.« Med en sådan vidgning av uppgiften följde behov av utökad lärarpersonal.⁵²

Detta var inte heller något direktionen tog upp, men Hallendorff hade nog lyckats värva den centrale Nachmanson för saken. Tillsam-mans med Gunnar Andersson kom de att bilda en kommitté som vid samma tid utsågs för att utreda högskolans behov vid ett nybygge.

Om detta arbete korresponderade Hallendorff med Heckscher, som genom deras relation var en aktör i processen. Hallendorff förklarade för sin tjänstledige vän att kollegerna tänkt som han kring licentiatexamen. Heckscher svarade att de borde avvakta med tal om en skrift till tio-årsjubileet tills direktionen ställt sig positiv till »vår *stora* plan«, vilken inbegrep utvidgning och doktorsgrad. »Att man bör söka animera di-rektionen till stöd åt saken, förefaller mig åter alldeles klart, och om universiteten rynka på sina fina näsor, så vore det kärandens ensak. Dels ha vi motsvarande strävanden hos teknologerna att hänvisa till, och dels förefaller tendensen vara alldeles densamma utomlands.«⁵³

Heckschers och Hallendorffs plan var att höja högskolan – snarare än affärsverksamheten – genom en doktorsgrad som säkrade högskolemäs-sigheten.

51. Kungliga biblioteket (KB) Eli Heckschers arkiv, brev från Hallendorff 13/3 1919.

52. SFEHF Handelshögskoleföreningen, F1:5 (arkivkartong 2, omslaget Förslag till ny- och omorganisation i samband med nybyggnaden), Hallendorffs skrivelse 22/12 1917, ställd till »B.B.« (vilket torde vara Nachmanson), som synes vara en utveckling av idéer i skrivelsen »Nya krav eller skärpta på Handelshögskolans undervisning«; i följande omslag finns en renskrift med Hallendorffs tillägg införda.

53. KB Eli Heckschers arkiv, brev från Hallendorff 7/2 1919; RAiS Carl Hallendorffs arkiv, brev från Heckscher 16/1 1919.

DEN KOMMITTÉRAPPORT som direktionen fick ta ställning till våren 1919 tog sikte på framtiden, inte bara behoven för dagen. Frågan gällde huruvida en »utvidgning och fördjupning« av verksamheten var möjlig och önskvärd. Problembeskrivningen tog sin utgångspunkt i alla behöriga sökande som avvisades. Då detta var principiellt otillfredsställande föreslog kommittén att man skulle ta in fler. Samtidigt hade den spär som innebar gallring medfört en kvalitetshöjning, varför man inte ville höja gränsen vid hundratalet antagna med mer än något tiotal.⁵⁴

Möjligheten att öka lärjungeantalet var beroende av lokalutrymmet, liksom av antalet lärare. Men frågan om lärarkrafterna handlade inte bara om kvantitet, förklarade kommittén, utan hade även en kvalitativ sida. En högskola som inte tog sig någon annan uppgift än att utbilda för den grundläggande examen riskerade »att mycket snart övergå till en lärläsningsanstalt«. Detta vore förödande för lärosätets attraktionskraft gentemot studenter och lärare. Om Handelshögskolan inte ville sjunka var det nödvändigt att den tog sig »ett annat och, om man så vill nämna det, högre mål, än det som ekonomisk examen innebär«. Åtagandet rörande grundexamen skulle givetvis inte förminska av att man tog sig nya, fördjupande uppgifter som mötte dagens behov och framtidens krav. En påbyggnad vore också ett sätt att möta egna behov av lärare.

Detta lösningsförslag hade länge diskuterats inom professorskollegiet, sades det i rapporten, men utan att man lagt fram preciserade förslag. »Den preliminära diskussionen har emellertid samlat sig kring tanken på en ekonomisk grad, förberedd genom ekonomisk licentiatexamen, således ungefär samma allmänna studiegång, som leder till den högsta lärdomsgrad, vilken utdelas av de skilda fakulteterna hos oss och i utlandet.« Utgångspunkten borde vara en kvalificerad ekonomisk examen, eventuellt benämnd »ekon. kandidatexamen«.

Kommittén utredde behovet av fler lärare och lade det till grund för en skattning av lokalbehovet. Utifrån den bedömningen utvecklade man i en bilaga till rapporten en plan för ett nybygge åt Handelshögskolan.

54. Förslaget jämte förarbeten och korrespondens finns i SFEHF Handelshögskoleföreningen, F1:5 (arkivkartong 2, omslaget Förslag till ny- och omorganisation i samband med nybyggnaden); mer lättillgängligt i *Handelshögskolan i Stockholm: Högskolans nya byggnad* (Stockholm, 1926), 12–18.

INOM DIREKTIONEN uttrycktes farhågor för att fler lärare skulle leda till förlängda studier, men Hallendorff förklarade att den kvalitativa förbättringen inte behövde innebära att utbildningen drog ut på tiden. Direktionen godtog planen. Arkitekten Ivar Tengbom fick i uppdrag att i samråd med kassaförvaltare och rektor utarbeta skisser för nybygget. Till det hade stadsfullmäktige 1918 upplåtit en stor tomt vid Sveavägen på hundra år mot en årsavgift om hundra kronor. Kostnaden var rent symbolisk i relation till tomtens värde, grundvillkoren desamma som för tomtupplåtelsen till Schartaus handelsinstitut 1912. Bygget finansierades genom donationer, den största från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, och ett penninglotteri som Kungl. Maj:t gav tillstånd att anordna.⁵⁵

Våren 1926 flyttade man in i det nya huset. Till hösten blev det in-
vigning, i närvaro av Gustaf V, handelsministern, universitets- och hög-
skolerektorer men inte ecklesiastikministern. Som ordförande i Han-
delshögskoleföreningens styrelse höll Knut Wallenberg ett välkomsttal,
som inleddes med en återblick. »Den tid ligger ej långt tillbaka då våra
näringsidkare och handelsmän sågos över axeln av de andra klasserna.
Delvis var det handelskårens eget fel, nämligen brist på uppfostran och
kunskaper.« Även Hallendorff jämförde då och nu. Han vände sig också
till de två årsklasser som skulle diplomerades. Rektor förklarade att ingen
som ägnade sig åt akademiska studier skulle tro »att hans förvärvade
betyg – vare sig det är sådant som vi här ha att giva eller det t.o.m. är
någon av de ärevärdiga lärdomsgrader, som universiteten kunna förläna
– bestyrka hans duglighet för det praktiska livets krav«. Kungen avsluta-
de högtidligheten genom att deklarerat att han i statsrådet beslutat hedra
»grundläggaren och den varmhjärtade främjaren av Stockholms Han-
delshögskola« för sin medborgerliga insats. När han hängde en medalj
om Wallenbergs hals rungade applåderna.⁵⁶

Mönstret känns igen. Det allmänna i form av staden och staten stod

55. HHSA direktionen, 11/3 1919, är ett vanligt beslutsprotokoll; diskussionen refereras i KB Eli Heckschers arkiv, brev från Hallendorff 13/3 1919. Stockholms stadsfullmäktige 1918: Bihang till Beredningsutskottets utlåtanden och memorial nr 71; 1923: Utlåtande nr 364. Tillkomsten skildras i *Handelshögskolan i Stockholm: Högskolans nya byggnad* och, med bredare perspektiv, Rebecka Millhagen, *Handelshögskolan i Stockholm* (Stockholm, 1995).

56. HHSA årstrycket 1926–27, »Årsberättelse«, 9. Carl Hallendorff, »Professor C. Hallendorffs högtidstal«, *Ekonomien* (1926), 187. Kungens slutord är från rapporteringen i *Dagens Nyheter*, 23/10 1926.

bakom avgörande bidrag, men det var lättare att uppskatta de enskilda insatserna. Även andra mönster är bekanta. Vid Handelshögskolan rådde ungefär samma samband mellan elevantal, lokalutrymmen och lärarkrafter som på andra håll. Ungefär som i den process vilken lite tidigare ledde fram till KTH:s nybyggen vid Valhallavägen ser vi hur reformförslaget utgick från mängden inträdessökande i sin argumentation, för att sedan tona ned den kvantitativa utbyggnaden och växla över till behovet av en kvalitativ fördjupning – som skulle bidra till en höjning. I sammanhanget var en egen doktorsgrad en eftersträfvansvärd resurs, vilken tog form av universitetens lärdomsgrader. Den skulle innebära att lärosätet kunde utbilda vetenskapligt kompetenta lärare i sina egna ämnen. Det vore ett sätt att möta problemen med lärarrekruteringen. I mycket var Handelshögskolan lik andra institutioner inom högskolesystemet.

Kårformering och kunskapsbildning

Men även om Handelshögskolan uppvisade många likheter med andra fackhögskolor är två olikheter särskilt intressanta i relation till de perspektiv som vägleder detta arbete. Fastän aktörerna i den process vi följt tydligare än andra artikulerade ett intresse av statushöjning genom utbildning var, för det första, formeringen av en kår som kunde bli en drivande aktör mer otydlig. I jämförelse med förhållandena på andra verksamhetsfält är det vanskligt att se handelns män som en yrkeskår i professionssociologisk mening.

Den andra olikheten står i relation till den första och handlar om just kårens kunskaper, om avgränsningen och formeringen av en kunskapsdomän som kunde bli en bas för ett professionellt projekt. En tydlig skillnad var att kunskaperna inte var naturvetenskapliga som vid de högskolor för vilka distinktionen mellan grundläggande ämnen och tillämpningsämnen var central. Utbildningen blev inte heller som vid dem polytekniskt organiserad, det vill säga med en början i gemensamma grundämnen som sedan följdes av mer praktisknära tillämpningsämnen. Även om en ekonom som Gustav Cassel tycks ha varit benägen att tänka i termer av tillämpad nationalekonomi låg detta ämnes tillämpning i ekonomisk politik snarare än praktisk affärsverksamhet, alltså det som Handelshögskolan skulle bidra till att höja.

Inringningen av lärosätets specifika kunskapsdomän blev trevande, delvis för att ämnesföreträdarna var försiktiga. En grund till detta torde ha varit viss osäkerhet inför en nybyggarverksamhet. En annan orsak till

den låga profilen kan ha varit att »praktikens män« genom Handelshögskolans konstruktion hade jämförelsevis stor och direkt makt över institutionens inre angelägenheter, med kunskapsbildningen i centrum. Heckscher höll en högre profil, men lyckades inte genomdriva något generellt tolkningsföretråde för sin ekonomiska vetenskap. Diskussionen blev trevande när ämnesföreträdare sökte staka ut gränser och bygga upp sina ämnen, samtidigt som de behövde varandra om de skulle bygga allianser för att driva en egen linje i relation till makten på högskolan.⁵⁷

EXAMEN, med nationalekonomi och handelsteknik som kärnämnen, innebar ekonomisk examen eller handelslärarexamen. I ett tidigt skede var även en revisorsexamen på tal, men prövning och auktorisering av revisorer kom i stället att skötas av handelskamrarna.

De studerande bildade strax efter start en elevkår, som bytte namn till studentkår 1911. Då hade den första årskullen gått ut och det väcktes tankar på en sammanslutning som kunde verka som ett föreningsband även efter studietiden. Föreningen D.H.H.S. – Diplomerade från Handelshögskolan i Stockholm – bildades 1913. En fråga som engagerade var föreningens namn, som hängde samman med benämningen av de diplomerade, alltså den egna titeln. Förslag att byta till Civilintendenternas förening eller Handelshögskolesällskapet väckte debatt. Man bestämde sig 1918 för Svenska Ekonomföreningen och för att avvakta i titelfrågan. Den skulle fortsätta skava.⁵⁸

Studentkåren började 1921 ge ut ett föreningsorgan, *Ekonomien*, som kom med ännu ett uppslag i titelfrågan: »civilekonom«. Det gällde att visa näringslivets män att Handelshögskolan var något annat än Bröderna Påhlmans handelsinstitut, menade studenterna, och då vore en särskild titel för de utexaminerade ett medel i konkurrensen. Man tillfrågade lärarrådet, som förhöll sig välvilligt avvaktande. I tidskriften markerades även gränser mot universitetens bildningshögfärd och »juristväldet« inom statsförvaltningen.⁵⁹

57. För den följande framställningen gör jag en allmän hänvisning till Björck, *Vetenskap och affärer*, med fylligare referenser och spelet mellan kärforming och kunskapsbildning jämte namnbildning och -bruk som centrala teman.

58. Olof Regnstrand, »Svenska Ekonomföreningen under dess första kvartssekel 1912–1937«, i Forsberg (red.), *Handelshögskolorna i Sverige*; jfr densamme, »Titelfrågan« (jämte »Diskussionsinlägg rörande titelfrågan«), *Ekonomien* (1928), 115ff, som presenterar diskussionerna 1918–19.

59. »En orientering om det nu föreliggande förslaget om titeln 'Civilekonom'«, *Eko-*

I längden blev det ogörligt för studenterna att sköta utgivningen, och *Ekonomien* togs 1924 över av Svenska Ekonomiföreningen. Man organiserade debatter om utbildningen som engagerade alumner, studerande, lärare. Fylliga referat publicerades i *Ekonomien*, som sedan fick ta emot ytterligare inlägg, exempelvis om handelstekniken och utbildningen av vetenskapligt kompetenta lärare för den. En fråga var benämningen av vad vissa såg som det egna karaktärsämnet. »Företagsekonomi« var ett alternativ som 1925 föreslogs av en ung lärare som 1919 utexaminerats från både Handelshögskolan och KTH, men alla uppskattade knappast tanken på ett nytt ekonomiämne och han marginaliserades.⁶⁰

Det gick alltså att argumentera för företagsekonomi som en egen vetenskap, avgränsad från men likställd med nationalekonomin, men det var inte okomplicerat. Osäkerheten kring ämnets position hade sin mot-svarighet i oklarheter kring dess vetenskapliga kärna och metod. Den vacklande terminologin var i sin tur en indikator på dessa ambivalenser. Samtidigt ser vi att ekonomerna hade skapat fora i vilka de förde diskussioner om kårens angelägenheter, om inringningen av dess kunskapsbas och annat.

Studentkåren ordnade också debatter, och utsåg en kommitté för att utreda undervisningen. Man kom fram till att nationalekonomin tog väl mycket plats i relation till andra ämnen, och att studierna var så inrutade av mängden föreläsningar att deras högskolemässighet hotades. Studenterna ansåg sig inte kompetenta att bedöma frågan om en påbyggnad, men fann inga starka skäl för en sådan – utom möjligen i handelsteknik, där ju ingen högre utbildning fanns inom landet. Lärarrådet tog intryck och genomförde reduktioner i studieplanerna.⁶¹

Vi konstaterar att ekonomkåren – de studerande respektive de utexaminerade – tog initiativ som skapade tydligt tryck mot en fortsättning

nomen (1921:3), 6 (jfr HHSA lärarrådet, 3/11 1921); »Titel eller icke titel«, (1922:1), 9; »Handelshögskolekultur«, (1923:6–7), 6; »Kräver den nutida statsförvaltningen nationalekonomiskt utbildade tjänstemän?«, (1924:7–8), 13ff.

60. Olof Regnstrand, »Några synpunkter på Handelshögskolan och dess verksamhet«, *Ekonomien* (1924:1), 5–12 med åtföljande diskussion, 12–22; Harald Hörlin, »Något om handelsvetenskapen och dess ställning till nationalekonomin«, *Ekonomien* (1925:1), 5ff; Robert Kristensson, »Företagsekonomi som ekonomisk specialvetenskap«, *Ekonomien* (1925:3), 8ff och nr 4, 12f.

61. Debatten inleddes med Eli Heckscher, »Synpunkter på arbetet vid Handelshögskolan«, *Ekonomien* (1926) med åtföljande diskussion, 55–61; för kårens undersökning se HHSA lärarrådet, 23/3 1926.

längs upptrampade stigar. I likhet med andra lärosäten var institutionen mer benägen att reagera på förändringstryck än att själv ta initiativ till förändring, även om fler studerande och mer forskning kunde bygga upp ett internt tryck som ledde till reformering av institutionella ramar.

De externt inducerade rubbningarna av den etablerade ordningen gjorde gränsdragningen mellan utbildningens båda huvudämnen till en fråga. Man kunde mena att ekonomin och studiet av den utgjorde en enhet – eller att det var fråga om olika delar och skilda specialvetenskaper. Men om det fanns en gräns mellan ekonomiämnena, hur skar den i så fall genom den företags ekonomi som behandlades av båda? Vi konstaterar också att ekonomkåren, till skillnad från somliga lärare, inte uttryckte något begär efter en än högre utbildning med åtföljande lärdomsgrader. Artikuleringen av en sådan önskan hade kunnat bidra till att skapa tryck mot en institutionell nydaning.

DEN ÖNSKAN OM EN PÅBYGGNAD som vissa uttryckte är bekant från tidigare. Hallendorff skrev 1922 till direktionen om de överläggningar professorerna haft om en doktorsgrad. Skrivelsen var konfidentiell då »speciellt universiteten gärna betrakta fackhögskolornas högre examina som ett obehörigt intrång i sin verksamhet, och därför visa stor lust att avstyrka varje dylik nyhet«.⁶²

Skrivelsen utvecklade behoven av en högre utbildning. Till dem hörde högskolans behov av lämpliga kandidater vid lärarrekrytering, inte minst i handelsteknik. Att frågan aktualiserats berodde på att en begåvad tidigare elev, Bertil Ohlin, fortsatt med studier i nationalekonomi vid Stockholms högskola, men helst skulle vilja avsluta dem vid Handelshögskolan. Mer konkret tänkte man sig att licentiatexamen skulle få avläggas i nationalekonomi, handelsteknik samt ekonomisk geografi, på basis av en kvalificerad ekonomisk examen. Studierna skulle ta högst fyra år och bestå i egen forskning, gärna i kombination med arbete som amanuens, jämte deltagande i professors seminarier; i handelsteknik skulle ingå ett års praktik. Än mer konkret föreslog man att examensfordringar skulle fastställas, att Ohlin skulle prövas för licentiatexamen, samt att högskolan skulle ansöka hos Kungl. Maj:t om rätt att för honom anordna disputationssprov och vid godkännande utdela ekonomisk doktorsgrad. Ansökan skulle alltså gälla detta enskilda fall, med karaktär

62. SFEHF Handelshögskoleföreningen, F1:5 (arkivkartong 2, omslaget Organisation och undervisning), Hallendorffs skrivelser 14/1 och 23/1 1922.

av dispens. Det officiella erkännandet av själva graden finge bli en senare fråga.

I ett följebrev argumenterade rektor mot tänkbara invändningar. Han framhöll vikten av att en fackutbildning svarade mot utvecklingens behov, men varnade för att låta tidens krav på specialisering leda till ett ängsligt adderande av ständigt nya moden, »(ex. Scientific Management, Taylorism, Pelmanism o.dyl.)«. Hallendorff ville hålla fast vid grundidén.

Men om Handelshögskolans uppgift för framtiden bör sökas vida mer i en fördjupning inom de nu undervisade ämnena än i en mer eller mindre planlös utvidgning och splittring på detaljer, så ser jag härför ingen bättre framkomlig linje än den berörda, nämligen att möjlighet öppnas att här avlägga en högre examen än den närvarande.

Inte heller denna gång tog direktionen upp frågan på dagordningen.

LÄRARREKRYTERINGEN I HANDELSTEKNIK var en till synes evig fråga som fick mer eller mindre tillfälliga svar. Kassaförvaltaren Joseph Nachmanson hade 1923 tillstyrkt en andra professur i handelsteknik, efter propåer från Oskar Sillén. Hallendorff gav sig ut på en ny sonderingsresa till Tyskland. I en promemoria till direktionen gav han en bild av den organisatoriska omvandlingen av de läroanstalter som det varit »en modesak« att inrätta runt sekelskiftet. *Betriebswirtschaftslehre* hade haft svårt att hävda sig i den nya situationen, primärt för att begåvningarna »helst gått till praktiken, varför det egentligen blott blivit kvar antingen sådana, som ej passat för praktisk verksamhet, eller också misslyckade nationalekonomer, vilka sökt akademisk karriär inom det mindre överbefolkade grannämnet handelsteknik«. ⁶³

Hallendorff skickade sin promemoria även till vännen Heckscher, som vände sig mot de tyska planerna. Framför allt ansåg han att frågan om en utbyggnad av handelstekniken borde ha knutits till frågan om en påbyggnad, till »vårt huvudkrav, handelshögskolans förvandling till en verklig högskola, med licentiatexamen och doktorsgrad. Det är mitt preterea censeo, och jag kommer att ta upp det i lärarrådet, när denna

63. SFEHF Handelshögskoleföreningen, F1:5 (arkivkartong 2, omslaget Korrespondens med Schmalenbach), Hallendorffs »Till Handelshögskolans Direktion« 30/7 1923.

fråga kommer på tal – jag hade t.o.m. tänkt på att väcka den i alla fall och bringa den inför offentligheten, om Direktionen vidhåller sin non-possumus-ståndpunkt.«⁶⁴

Rektors försök att lugna sin professor är talande vad gäller synen på olika ämnen och deras roller.⁶⁵

Emellertid skulle jag vilja bedja dig icke döma för hårt om ämnet handelsteknik. Det är ju till stor del ett sådant plockämne som geografi och i viss mån statskunskap, med ungefär samma vansklighet att finna sig självt och få något fast centrum. Och liksom geografin fått hårda ord av både naturvetare och humanister, får handelstekniken sin skäppa full av nationalekonomer och jurister, från skilda synpunkter samma resultat. Men liksom den vanskligheten inte hindrar, att geografin i en duglig lärares hand är ett mycket instruktivt och nyttigt ämne, synes motsvarande gälla handelstekniken. I all synnerhet är denna vid vår institution underpanten gentemot P.L.M:arne, att Handelshögskolan har näringslivets direkta krav i ständigt uppmärksamhet[.]

Heckscher förblev upprörd över »den nya spiken i det vetenskapliga arbetets likkista« och förklarade att han fick resignera, kanske falla för frestelsen att avgå. Han tyckte Hallendorff svek den stora planen från 1919 ifall önskan om en andra handelstekniker fick gå före doktorsgraden.⁶⁶

Silléns stora plan var en annan än Heckschers. Med tillsvidareanställningen av en docent gick handelsteknikens utvidgning före Högskolans upphøjelse genom nya lärdomsgrader. Den förändrade situationen för ämnet låg i tiden.

Nya institutioner, nya mål

Som vi såg inrättades ingen merkantil högskola i Göteborg vid sekelskiftet, men nya initiativ följde. Historien om vad de resulterade i har en karaktär av snabbrepetition av den framställning som lett oss hit.⁶⁷

64. RAiS Carl Hallendorffs arkiv, brev från Heckscher 2/8 1923.

65. KB Eli Heckschers arkiv, brev från Hallendorff 4/8 1923.

66. RAiS Carl Hallendorffs arkiv, brev från Heckscher 5/8 1923.

67. Bokverket Hadar Berglund & Kurt Grönfors (red.), *Handelshögskolan i Göteborg*

Vid slutet av världskriget kom stora men villkorade donationer som motiverade intresserade att agera. Handelskammaren drev på och utvecklade i en framställning till staden frågan om behovet i bekanta bannor. Vid ett fullmäktigemöte 1919 hänvisade en aktör till handelsstadens stolthet och landets oberoende i kampen med de stora nationerna. »Men då det gäller, kräves det vapen, och på detta, de fredliga näringsarnas område, fordras vapnet kunskap, ty kunskap är nämligen makt.« Man beslutade stödja initiativet. Liksom tidigare i Stockholm dirigerade fullmäktige ett halvmiljonanslag till starten av en handelshögskola.⁶⁸

Som Handelshögskolan i huvudstaden hade påverkats av de tyska läroanstalter man jämfört sig med, tog utformningen av den nya institutionen intryck av den inhemska föregångare göteborgarna hade att förhålla sig till. Ett förslag till stadgar följde de stockholmska grundstadgarna med vissa variationer, som att ingen handelshögskoleförening satt på makten. Förslaget granskades av Kommerskollegium, men inte någon akademisk myndighet, innan det stadfästes av Kungl. Maj:t 1920.⁶⁹

Den ordningsstadga som antogs gav lärarrådet en mer central roll, utan någon inspektor från ovan och med rektor som dess företrädare snarare än styrelsens. Ordningen var akademisk i jämförelse med den företagslika framtoningen i Stockholm. Men mest liknade de båda handelshögskolorna varandra, en illustration av driften mot institutionell likformighet genom imitation av förebilder. Det var i princip samma ämnen i Göteborg som i Stockholm. Utbildningen var nominellt tvåårig, med föreläsningar i centrum, vartill kom övningar och seminarier för att stimulera självverksamheten. Det blev en kamp mellan ämnena om utrymme i läroplanen, och lärjungarna blev så belastade att den reella studietiden blev längre än två år.

Kristiden efter kriget gjorde att verksamheterna kom i gång först hösten 1923. Från slutet av 1920-talet steg sedan antalet studerande så snabbt att man 1933 fick utreda införandet av en spärr. Den växande mängden studenter medförde behov av större lokaler och fler lärare. Det

1923–1971 (Göteborg, 1977) rymmer dokument från tillkomsten och en utförlig historik: Hadar Berglund, »En krönika«. Stundom kompletterande perspektiv ges i Karl Erik Gustafsson (red.), *Bland akademiska pionjärer och stordonatorer* (Göteborg, 2003); en uppdaterad översikt i Lage Rosengren, *Handelshögskolan vid Göteborgs universitet* (Göteborg, 2011).

68. Göteborgs stadsfullmäktige 1919: Handling nr 96: motion, 2; Handling nr 123: beredningsbetänkande; Yttrande nr 6, 6; Protokoll nr 6, 15f.

69. RAiS Handelsdepartementet, konseljakt 15/10 1920 nr 8; SFS (1920), nr 721.

blev ansträngningar för ekonomin, som byggde på avkastningen från donationsfonder jämte elevavgifter; staden tillhåll lokalerna utan egentlig kostnad. I riksdagen kom 1936 en motion om statsbidrag. Efter olika turer fick Handelshögskolan 1937 ett statsunderstöd om 10 000 kronor. Redan påföljande år höjde riksdagen anslaget till 15 000 – och året därpå till 30 000.⁷⁰

KUNSKAPSBILDNINGEN inom de institutionella ramar som etablerades liknade den i Stockholm. Professurer i nationalekonomi och handelsteknik utlystes. Den förra söktes av fyra svenskar, den senare av en svensk och sex tyskar. Otto Nordenskjöld innehade sedan 1905 den geografiprofessur vid Göteborgs högskola som även skulle ta sig an eventuell handelsundervisning. Han var en central aktör i tillkomstprocessen och utsågs 1923 till rektor. I rättsvetenskap hade man till att börja med en docent. Språklärarna hade sina huvudsysslor på andra håll.

Utvecklingen inom ämnet handelsteknik är av särskilt intresse. Till professor utsågs tysken Walter Mahlberg. Vid invigningen av högskolan höll han installationsföreläsningen »Die Handelstechnik als Wissenschaft«. Även undervisningen sköttes på tyska – som Ernst Walb tidigare i Stockholm – och började med »Einführung in die Betriebswirtschaftslehre«. Efter tre år återvände också han till Tyskland, för en professur i *Privatwirtschaftslehre*.⁷¹

Benämningarna är intressanta. De speglar teman och gränsdragningar i den tyska debatt som fick en karaktär av metodstrid om ämnets vetenskapliga grund. För de nya högskoleinstitutionerna var det betydelsefullt att skilja sig både från de yrkesinriktade handelsinstituterna och från universiteten, vilkas *allgemeine Volkswirtschaftslehre* pockade på tolkningsföreträde. Det gällde att bestämma statusen hos det på samma gång centrala och disparata ämnesinnehåll som samlades under namnet *Handelswissenschaften* och ur vilket helst borde utvecklas en *lära* av något slag. Den i dessa processer tongivande Eugen Schmalenbach menade att det vore bättre att hans *Handelstechnik* var en *konst* om priset för att bli

70. RD 1936: FK motion nr 140; Statsutskottet utlåtande nr 133. RD 1937: proposition nr 1:10, 130f; Statsutskottet utlåtande nr 10, 59ff. RD 1938: proposition nr 1:10, 142ff. RD 1939: proposition nr 1:10, 142f.

71. Horst Albach, »Walter Mahlberg«, i Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi; Handelshögskolan i Göteborg: Årsberättelse* (1923–24), 11, 27; (1925–26), 5.

en *vetenskap* var att man inte fick ge råd till den praktik som studerades, eftersom kritiker kunde finna det opassande.⁷²

Namnet gled över till *Privatwirtschaftslehre*. Detta var något annat än den allmänna och abstrakta folkhushållningsläran, nationalekonomin, men också något som kunde kritiseras för att vara en förment vetenskaplig lära för privata vinstintressen. I ett andra steg gled benämningen över till *Betriebswirtschaftslehre*, inriktad på hushållning och ekonomisk effektivitet inom rörelser och företag i allmänhet. Det så benämnda läroområdet kom att utpeka kärnan i utbildningen och forskningen vid handelshögskolorna. Den i Köln ombildades efter kriget till universitet, med handelsfakultet och disputationensrätt. För att matcha universiteten införde de läroanstalter som fortfarande var fristående egna doktorsgrader. I början av 1930-talet hade sedan återstoden av de tyska handelshögskolor som börjat inrättas 1898 upplösts, genom ombildning eller inkorporering i något befintligt lärosäte.⁷³

Sedan Göteborgsinstitutionen ägnat sig åt en frustrerande spaning efter lämpliga svenskar och tyskar kallades 1926 till ny professor Albert ter Vehn, en 26-årig holländare som utbildat sig och disputerat i Tyskland. Han höll en installationsföreläsning under rubriken »Die Bedeutung des Fordismus und Taylorismus für die handelstechnische Betriebslehre«, och organiserade omedelbart ett affärsarkiv. Han kom att samverka med systerinstitutionen i Stockholm, och förklarade 1932 att affärsarkivet utvecklats i riktning mot »ett affärsekonomiskt forskningsinstitut«. Året innan hade benämningen av ämnet fått ett precisrande tillägg, »Handelstechnik (Affärsekonomi)«, och ter Vehn diskuterade sedan namnet.⁷⁴

I Tyskland kallas ämnet som bekant sedan ungefär 15 år »Betriebswirtschaftslehre« och i Finland användes sedan länge beteckningen »företagsekonomi«. Den ledande facktidskriften i Sverige heter

72. Tribe, *Strategies of economic order*, kap. »The Handelshochschulen«; David Lindenfeld, »The professionalization of applied economics«, i Geoffrey Cocks & Konrad Jarausch (red.), *German professions, 1850–1950* (New York, 1990).

73. Heinz-Dieter Meyer, »The German Handelshochschulen, 1898–1933«, i Lars Engwall & Vera Zamagni (red.), *Management education in historical perspective* (Manchester, 1998).

74. Sten Jönsson, »Albert ter Vehn«, i Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi. Handelshögskolan i Göteborg: Årsberättelse* (1926–27), 3, 37f; (1931–32), 44; (1932–33), 35.

(sedan 1928) »Tidskrift för Affärsekonomi«. Vid Handelshögskolan i Stockholm bildades 1929 ett »Affärsekonometiskt forskningsinstitut«.

Benämningen fick 1934 en ny precisering: »Handelsteknik (Företagsekonomi)«.

KÅRFORMERINGEN tog sig liknande uttryck i Göteborg som i Stockholm. Redan från start diskuterade de studerande någon form av sammanslutning, och 1926 bildades Handelshögskolans i Göteborg studentkår. Benämningen hade inte varit självklar då studentexamen inte krävdes för behörighet. De studerande benämndes också formellt lärjungar, som i Stockholm.⁷⁵

Liksom där engagerade man sig tidigt i titelfrågan. Till exempel lanserades vid ett möte 1928 förslag som pekade åt olika håll. Somliga önskade något i mer akademisk riktning, som merkantile eller ekonomie kandidat. Andra menade att detta ledde tanken till en ännu ej existerande doktorsgrad, och förordade i stället något som mer direkt hänsyftade på utbildningen, som affärsekonom eller diplomekonom. Efter omröstning fastnade man för »merk. kand.«.⁷⁶

Studiesociala och andra aktiviteter odlades, som utbyten med kåren i Stockholm och sedan även nordiska kontakter. Man började 1936 ge ut årsskriften *Ekonomiskt forum*, med mycket av innehållet från lärarna. Syftet var närmast att sprida sin bild av Handelshögskolan och den nytta man kunde ha av dess alumner.

När studerande börjat utexamineras kom förslag om en sammanlutning även för dem. Kontakter med Svenska Ekonomföreningen gav beskedet att den bara omfattade diplomerade från Handelshögskolan i Stockholm, varpå man 1929 bildade Ekonomföreningen i Göteborg. Platsförmedling blev en central angelägenhet för den nya föreningen, som likt sin systerorganisation ägnade sig åt sociala aktiviteter, diskussionsmöten och intressebevakning. Till exempel debatterade man titelfrågan. De flesta höll på ekon. kand., men alternativen var fler, som diplombokhållare och civilekonom, kommersör och merkantör.⁷⁷

75. Margareta Wictors m.fl., »Studentkåren«, i Berglund & Grönfors (red.), *Handelshögskolan i Göteborg*.

76. »Meddelanden från Handelshögskolans i Göteborg studentkår«, *Ekonomien* (1928), 204.

77. Sam Widenfelt, »Civilekonomernas föreningsverksamhet«, i Berglund & Grön-

I STOCKHOLM fortsatte diskussionerna om kunskapsbildningens karaktär och forskningens betydelse för läroanstalten. I en skrivelse till direktionen förklarade Heckscher 1928 att »om ingen anslutning till vetenskapligt arbete på någon väg står att få, blir det knappast möjligt att i längden upprätthålla dess högskolekaraktär«. Han föreslog inrättandet av ett delvis självständigt institut för ekonomisk historia i samverkan med Stockholms högskola, där studerande kunde avlägga licentiatexamen. Under processen dog Hallendorff helt oväntat, vilket skapade turbulens. En hastig händelseutveckling resulterade 1929 i inrättandet av Ekonomisk-historiska institutet och en forskningsprofessur i ekonomisk historia för Heckscher. Han fick ägna sig åt sin vetenskap, till priset av viss marginalisering i förhållande till Handelshögskolan.⁷⁸

Samtidigt blev högskolans andra ekonomiämne mer centralt. Inte bara tekniker utan även handelstekniker tog intryck av amerikanska effektiviseringssträvanden. Som produktionsapparaten varit föremål för teknisk rationalisering, såg unga ekonomer i distributionsapparaten ett objekt för ekonomisk rationalisering. Strävandena blev en rörelse vars vokabulär rymde sina favoritor – rationell och effektiv, planmässig och organisation. Det som kom att kallas rationaliseringsrörelsen blev ett internationellt modedefenomen efter 1927, då Nationernas förbund i Genève organiserat en ekonomisk världskonferens med industrins effektivisering som ett tema. Även i Sverige blev uttrycket »rationalisering« snabbt föremål för spridning och glidning, på gränserna mellan teknik, ekonomi, politik. Ett inslag i detta tidens intresse var *Tidskrift för affärsekonomi*, som Sillén och likasinnade tog initiativ till 1928. Med fokus på hushållningen inom affärsföretag behandlade den rationaliseringens innebörd och reklamens ekonomi, standardiseringen av räkenskapsväsendet och mekaniseringen av kontorsarbetet, utländska rön och mycket mer.⁷⁹

Ett annat inslag i tiden var Silléns förslag i slutet av 1927 att inrätta ett »affärsvetenskapligt forskningsinstitut«, som 1929 utmynnade i skapandet av Affärsekonomiska forskningsinstitutet. Föreståndare blev Ru-

fors (red.), *Handelshögskolan i Göteborg*. »Ekonomföreningen i Göteborg«, *Ekonomen* (1929), 171f.

78. HHSA direktionen, 13/11 1928; denna och den följande institutionsbildningen följs i Björck, *Vetenskap och affärer*, 112–117.

79. Karakteristiken utgår från de första årgångarna av *Tidskrift för affärsekonomi*; om rationaliseringsdiskussionerna, se Björck, »Uppbyggliga ord i tider av kris«, i *Folkhemsbyggare*.

ben Engvall, som diplomerats 1928 och därefter fått ett stipendium för en studieresa till USA. Han besökte då bland annat Harvarduniversitetets Bureau of Business Research, som sades vara av praktisk nytta för både affärsliv och handelsundervisning. I en diskussion om affärsekonomisk forskning förklarade Engvall att handelns relativt sett ökande andel av kostnaderna för olika varor berodde på att distributionens rationalisering kommit efter produktionens. För att motverka slöseriet behövdes bättre kunskaper. Forskning blev ett mål som var ett medel för andra mål.⁸⁰

Som liknande institutioner på marginalerna, säg materialprovvningsanstalterna på den tekniska domänen, bidrog Affärsekonomiska forskningsinstitutet till att vid moderinstitutionen befordra mål som forskning och inskolning av forskare i praktikorienterade ämnen. Samtidigt förändrades förutsättningarna för handelstekniken. Efter en treårig provotid blev Gerhard Törnqvist, som studerat management i USA efter examen från Handelshögskolan, fastanställd docent i handelsteknik 1929. När så en andra professur utlystes tre år senare föreslog Sillén att benämningen skulle ändras till företagsekonomi, varpå Törnqvist 1934 blev professor i företagsekonomi, speciellt distributionsekonomi. Expansionen fortsatte 1938 med Sune Carlson, som efter examen hade doktorerat i *economics* i USA. Han var utbildad till ekonomisk forskare, till skillnad från Sillén och Törnqvist, vilka likt motsvarande nybyggare vid andra fackhögskolor närmast var autodidakter. Carlson blev 1941 docent och föreståndare för Affärsekonomiska forskningsinstitutet, som expanderade kraftigt, och kallades fem år senare till ämnets tredje professur, i företagsekonomi, särskilt administration och distribution.⁸¹

Strävan efter ekonomisk rationalisering var inte begränsad till affärsföretaget. Den ekonomiska expertisens kunskaper blev viktigare när produktionsfrågor relaterades till ekonomiska omständigheter som kunde effektiviseras. Vid den nyinrättade Lantbrukshögskolan tillkom 1933 en professur i lantbruksekonomi som gick till agronomen Ludvig Nannesson. Han hade tidigt sett behovet av bättre bokföring som underlag för beslutsfattande och 1913 publicerat *Rationell lantbruksbokföring*, men var i praktiken ekonomisk autodidakt och blev lärare mer

80. RAiS Handelsdepartementet, konseljakt 14/12 1928 nr 2. Ruben Engvall, »Om affärsekonomisk forskning«, *Tidskrift för affärsekonomi* (1929:8), 15ff, 23. En översikt ges i Magnus Söderlund, »EFI 60 år«, i *EFIs årsbok 1989* (Stockholm, 1989).

81. David Östlund, »Gerhard Törnqvist«; Jan Johanson, »Sune Carlson«, i Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomin*.

än forskare. Vid Skogshögskolan inrättades 1939 en professur i skogs-ekonomi, vilken med Thorsten Streyffert fick en innehavare som var både jägmästare och diplomerad från Handelshögskolan. Samma år tillkom vid KTH en professur i industriell ekonomi och organisation. Den fick civilingenjören Tarras Sällfors, som hade undervisat i ämnet ända sedan 1929. Dessförinnan hade han verkat i USA som konsulterande ingenjör, och kom som rationaliseringsexpert att arbeta vid Industribyrån tillsammans med Sillén. Denne konstaterade, i sin spridda översikt »Företagsekonomisk forskning« från 1939, att den högskola som senast »fått en professur inom företagsekonomiens område« kanske skulle bli den första att kreera doktorer inom facket. Som vi sett hade KTH 1927 erhållit egen disputationsrätt.⁸²

Tanken att de nya tjänsterna hörde till företagsekonomins domän innebar en utsträckning av dess gränser. Samtidigt som ämnet höll på att ringas in som vetenskap blev det i olika avseenden mer gränslöst. På marginalen expanderade och diversifierades det genom att allt mer kunde studeras utifrån dess perspektiv: affärer, lantbruk, skogsbruk, industri och så vidare. Vid Handelshögskolan kom ämnet, efter propåer från studentkåren, att 1945 klyvas i två delar, »Företagsekonomi I (företagens redovisnings- och finansproblem)« respektive »Företagsekonomi II (företagens administrations- och distributionsproblem)«. Budskapet var aningen dubbelt: det både fanns och inte fanns gränser inom företagsekonomin. Med utvidgningen blev det svårare att säga vari ämnets kärna bestod. Eller innebar expansionen en desintegration – var det fråga om en mångfald av ämnen och olika kärnor?⁸³

Relationer mellan positioner på den ekonomiska domänen var under förskjutning, samtidigt som gränsdragningen mellan nationalekonomi och företagsekonomi var under omförhandling. Bertil Ohlin tog upp tematiken när han 1929 efterträdde Heckscher. Han tecknade en tydlig förbindelse mellan den sanningssökande naturforskningen och den tekniska forskningens tillämpande vetenskap. På hans eget område var förhållandet likartat i princip, om än inte i realiteten. »Sambandet mellan teori och praktik är för ekonomiens del långt svagare än för teknikens.«

82. Lennart Hjelm, »Ludvig Nanneson«, Karl-Gustaf Löfgren & Leif Mattsson, »Thorsten Streyffert« och Hans De Geer, »C. Tarras Sällfors«, alla i Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomin*. Oskar Sillén, *Studier i svensk företagsekonomi*, kap. »Företagsekonomisk forskning« (Stockholm, 1943), 35.

83. Per Hanner, »Ny studieordning för företagsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm«, *Ekonomen* (1945), 96.

En orsak till detta var att forskarna tänkt mindre på »den praktiska användbarheten« än på statens politik. »Namnet *nationalekonomi* är ett uttryck för denna ensidighet.« Detta förhållande var i sin tur en orsak till att somliga »trott sig finna ett behov av en *andra* ekonomisk vetenskap, som skulle syssla icke med statens och nationens utan med *det enskilda företags* problem och som brukar kallas för *företagsekonomi*, handelsteknik eller driftsekonomi«. Ohlin ville med en rad exempel visa att teorin egentligen var praktisk.⁸⁴

PARALLELLT MED förskjutningarna i kunskapsbildningen drevs kårformeringen vidare. Studentkåren var en aktör som fortsatte generera förändringstryck.

Högskolans uppgift var inte, menade till exempel en studieplanskommitté 1935, att utbilda kontorister eller att »vara en konkurrent till Schartau och liknande undervisningsanstalter«. Den skulle ge en *högskoleutbildning* som förberedde för chefsposter, men fyllde inte sin uppgift. Detta var ogörligt i dess aktuella form, med en schematrängsel som plöttrade sönder studierna på ett sätt som befordrade mekaniskt tentapluggande. Lösningen var antingen preciserade behörighetskrav, så att elementära färdighetsämnen var avklarade före inträdet, eller en förlängning av studietiden. Förlängningsfrågan återkom under en kongress som kåren 1938 organiserade för sina nordiska systerorganisationer. En senare kommitté menade 1943 att fokus borde ligga på företagsökonomi, men att ämnet blivit så vittfamnande att det borde delas upp.⁸⁵

Lärarrådet tillsatte 1938 en kommitté som föreslog en förlängning, syftande till fördjupning av stoffet, inte införande av nya moment. Direktionen accepterade sedan en förlängning till två år och två terminer; Handelshögskolan hade ett treterminssystem. Som vi såg ovan realiserades senare även önskan om uppdelning av undervisningen i företagsökonomi.⁸⁶

Också Ekonomföreningen fortsatte att kanalisera förändringstryck. Till exempel arrangerade man 1939 en stor debatt om förlängningsfrågan. Alumner som blivit framgångsrika företagsledare vände sig mot tanken att de studerande skulle bli ännu äldre innan de kom ut

84. Bertil Ohlin, »Teori och praktik i det ekonomiska livet«, *Ekonomen* (1930), 3ff.

85. Bilagor till HHSA lärarrådet, 3/5 1935; »Nordens handelshögskolors studentkårer ha kongressat i Stockholm«, *Ekonomen* (1938:1), 23f; HHSA lärarrådet, 15/2 1943.

86. HHSA lärarrådet, 21/12 1938, 28/2 1939; direktionen, 28/3, 22/5 1939.

i affärlivet. Praktikens män talade med tydlig röst: »mer färdigheter och mindre vetenskap«. De utlade vad verkligheten fordrade och preciserade »önskemål och fordringar i fråga om den mänskliga produkt, som Handelshögskolan skall förädla för att så småningom leverera till näringslivet«. Lärarna utvecklade tydliga motröster. De vände sig mot viljan att göra Handelshögskolans till en »korvstoppningsapparat« och utlade vad högskolemässigheten fordrade. Den vetenskaplighet som var skiljemärket för en högskola stod i motsättning till mekaniskt pluggande i forcerat tempo.⁸⁷

Titelfrågan var en kårangelägenhet som fortsatte engagera. Ekonomföreningen ställde sig 1941 bakom ett gemensamt initiativ av studentkårerna i Stockholm och Göteborg. Man menade att *civilekonom* var den lämpligaste lösningen på den fråga som var betydelsefull i konkurrensen på arbetsmarknaden. Förledet *civil* markerade högskolestatusen, som för civilingenjörer och civiljägmästare. Efter viss avvaktan godtog direktionen 1943 titeln, samtidigt som benämningen ekonomisk examen ändrades till ekonomexamen.⁸⁸

Den utdragna titelfrågan fick med detta en lösning som samlade högskoleutbildade ekonomer och markerade gränsen mot andra. Den fick dock en lite tragikomisk fortsättning: titeln togs inte upp i *Sveriges Statskalender* eftersom den inte fanns i någon stadga. Denna fråga löstes 1949, då Kungl. Maj:t indirekt gav officiell välsignelse av titeln civilekonom genom beslut av kalenderredaktionen vid Kungl. Vetenskapsakademien.⁸⁹

Ekonomföreningen verkade även på andra vis för att ena de allt fler ekonomerna. Till 25-årsjubileet 1937 hade man vuxit så – med många medlemmar i Göteborg och på andra håll – att diskussionerna om ett samgående med Ekonomföreningen i Göteborg intensifierades. De ledde till att Göteborgsföreningen upplöstes för att i stället bilda Västra kretsen av Svenska Ekonomföreningen. Senare tillkom kretsar i Skåne och fler hörn av landet. Expansionen förde med sig en desintegration av Ekonomföreningen i olika delar.

Det är vanskligt att tolka utvecklingen av den mångsysslande ekonomkåren, som börjat växa i accelererande takt, i termer av professiona-

87. »Utökad studietid för ekonomisk examen vid Handelshögskolan i Stockholm«, *Ekonomien* (1939:3), 9, 18, 15.

88. »Titelfrågan löst«, *Ekonomien* (1943), bilagan *Medlemsblad*, nr 1, 6ff.

89. HHSA direktionen, 10/11 1947; Bengt Junker, »Svenska Ekonomföreningen 1938–1950«, i Forsberg (red.), *Handelshögskolorna i Sverige*, 84f.

lisering. Parallellt med denna expansion vidgades gränserna för ekonomernas kunskapsbas, i vilken de fick grunda anspråk på en unik expertis som kunde legitimera professionellt självbestämmande. I denna utveckling hade företagsekonomin fått en mer central position och forskning blivit ett viktigt mål. Samtidigt som ämnet skulle definieras och ringas in började det på marginalen att expandera och diversifieras i olika specialinriktningar. Om kunskapsbildning och kårformering för ekonomer i allmänhet präglades av vad den amerikanska historikern Rosalind Williams kallat *expansive disintegration*, blev utvecklingen en annan för en speciell del av kåren.⁹⁰

Revisor blev genom auktorisationsinstitutionen något av ett legitimitetsyrke, om än med lite oklar jurisdiktion. Denna yrkesbildning utgick från en hård kärna av kunskaper i handelsteknik och man fick ett slags yrkestitel, som redan 1923 tog plats i organisationsbildningen Föreningen auktoriserade revisorer. Revisorerna hade en gedigen bas i sina specifika kunskaper och bildade en tydligt avgränsad kår, där de självständiga revisorerna hade högre inkomster än flertalet ekonomer. Även om revisorskåren var liten är det rimligt att se dess utveckling i ett professionaliseringsperspektiv.⁹¹

Påbyggnader på plats

Frågan om en ordning för skolning av lärare och forskare levde vidare även om den inte drevs som Hallendorff och Heckscher hade drivit den. Spörsmålet togs upp även i Göteborg. Otto Nordenskjölds efterträdare som geografiprofessor förklarade 1931 att det vore önskvärt med en doktorsgrad för handelshögskolorna. »I ekonomisk geografi, juridik och nationalekonomi kan man ju disputeras annorstädes, så den egentliga nyheten skulle vara handelstekniken.« Två år senare hette det att »högre lärdomsgrader på det kommersiella området vore inom en snar framtid att förvänta«. Även om framtiden dröjde var Sillén i sin programmatiska översikt 1939 förvissad om vad den rymde: »Utvecklingen måste enligt min mening föra därhän, att handelshögskolorna eller en ekonomisk fakultet erhålla promotionsrätt.«⁹²

90. Rosalind Williams, *Retooling* (Cambridge, Mass., 2003).

91. Wallerstedt, *Revisorsbranschen*, del II; Sune Carlson, *Höskoleutbildning och affärsmannakarriär* (Stockholm, 1938), 64.

92. »Ekonomföreningen i Göteborg«, *Ekonomien* (1931), 108; »Ekonomföreningen i

TANKEN PÅ EN LICENTIATEXAMEN togs upp i Handelshögskolans lärarråd 1942. Initialt var man inne på att revidera examensordningen så att den skulle omfatta ekonomie kandidat-, magister- och licentiatexamen. Man tog även upp diskussion om licentiatexamen med Handelshögskolan i Göteborg. Till slutet av året hade lärarrådet utarbetat ett förslag. »I *Ekonomie licentiatexamen*, som är avsedd för ådagaläggande av djupare och mera omfattande insikter, skall ingå ett eller flera av följande ämnen: a) nationalekonomi, b) företagsekonomi, c) ekonomisk geografi, c) ekonomisk historia.« För behörighet krävdes en grundläggande examen som omfattade vissa kunskapsmätt eller betyg i utbildningens huvudämnen, av vilka rättsvetenskapen alltså inte listades i förslaget men väl det valbara ämnet ekonomisk historia. För licentiatexamen fordrades att man i sitt ämne erhållit minst betyget med beröm godkänd och i det författat en avhandling som lärarrådets professorer godkänt.⁹³

Direktionen tvekade. Men lärarrådet preciserade behörigheten så att det blev klart att kraven på vissa minsta kunskapsmätt gällde nationalekonomi och företagsekonomi samt antingen ekonomisk geografi eller rättsvetenskap, alltså det mått av valfrihet och specialisering som gällde för grundexamen. Samtidigt framlade direktionens ordförande under hand förslaget för såväl handels- som ecklesiastikministern. Det fördes till protokollet »att hinder enligt statsrådets mening ej föreläge mot att Direktionen fattade beslut om införandet av en sådan högre examen«. Det gjorde man 1943. Dessutom beslutades att avskaffa magisterexamen för handelslärare, som få avlagt, och att införa ekonomexamen. Som vi sett godtogs samtidigt titeln civilekonom.⁹⁴

Samma år följde motsvarande beslut i Göteborg, men med anpassning av behörighetskravet till de lokala krav som betonade breda kunskaper och alla fyra huvudämnena i ekonomexamen. I stället för att lista ämnen sades också att i licentiatexamen kunde ingå ämnen i vilka professur fanns.⁹⁵

I Stockholm kom många licentiander att samlas till Affärsekonomiska forskningsinstitutet, men det blev ofta svårt att behålla såväl dem

Göteborg», *Ekonomen* (1933), X (referatet från möte 28/3); Sillén, »Företagsekonomisk forskning«, 35.

93. HHSA lärarrådet, 14/1, 27/11, 11/12 1942, 30/1, 8/2, 15/2 1943; *Handelshögskolan i Göteborg: Årsberättelse* (1941–42), 6; (1942–43), 4.

94. HHSA direktionen, 22/12 1942, 13/2, 25/2 1943; lärarrådet, 30/1, 8/2, 15/2 1943.

95. *Handelshögskolan i Göteborg: Årsberättelse* (1943–44), 5, 71f.

som affärsbegåvade amanuenser när de kom till praktiken på företag. Mönstret känns igen från handelsteknikens dagar. Dessutom tillkom alternativa institut, som Industriens utredningsinstitut och andra.⁹⁶

Folke Kristensson hade 1934 tagit diplom vid Handelshögskolan och fick två år senare ett stipendium för att studera vid Berkeleyuniversitetet. Där befann sig samtidigt en gästforskande Bertil Ohlin, som i Kristensson såg ett forskarämne och drog in honom i undervisningen efter hemkomsten. Under kriget blev han sekreterare vid Industrikommissionens utredningsbyrå, men engagerades 1943 av Industriens utredningsinstitut för en branschstudie av textilindustrin. Kristensson frågade rektor om hans »utredning-avhandling« kunde prövas som licentiatavhandling trots vissa begränsningar för publiceringen. Det gick an, förklarade lärarrådet.⁹⁷

I samma skede började forskningen expandera på nya sätt. Innovationen forskningsråd spred sig som något av ett institutionellt mode, likt den tyska handelshögskolerörelsen runt 1900. I diskussionerna om ett forskningsråd för samhällsvetenskaper riktades blickar mot företagsekonomins ställning, inte minst med tanke på behovet av lärare i ämnet när behovet av ekonomisk undervisning växte med utbyggnaden av samhällsvetenskaplig utbildning. I tidens satsningar uppmärksammades den skolning av forskare och lärare som var en förutsättning för expansionen av högskolesystemet. Jag ska presentera dessa skeenden närmare i kapitlet *Reformerna*.⁹⁸

PLANERNA PÅ EN DOKTORSGRAD konkretiserades när Kristensson började bli klar med sin studie, men torde ha diskuterats dessförinnan. Kanske tog man intryck av att områdets första doktorsdisputation på svenska ägt rum i Finland 1944, på en avhandling om redovisningens äldre historia. Våren 1946 föreslog lärarrådet direktionen att den skulle upphäva examensordningen, för att i stället anta en stadga för examina och disputation samt anhålla om att Kungl. Maj:t ville fastställa den.

96. Sune Carlsons inledning till »Behovet av ekonomisk forskning«, *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar* (1942), 67, jämte »Näringslivets krav på ekonomisk forskning«, *Den svenska marknaden* (1946), 221; *Handelshögskolan i Stockholm 1909–1959*, 23f.

97. HHSA lärarrådet, 1–2/9 1943; Lars-Gunnar Mattsson & Jan Valdelin, »Folke Kristensson«, i Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomin*; Benny Carlson & Mats Lundahl, *Ett forskningsinstitut växer fram* (Stockholm, 2014), 298ff.

98. Jfr Björck, *Vetenskap och affärer*, 136f.

Allt var förberett med revideringar av ordningsstadgan samt förslag till förordningstext. »Rätt att för vinnande av *ekonomie doktorsgrad* utgiva och vid högskolan offentligen försvara disputationssavhandling tillkommer den som vid högskolan avlagt *ekonomie licentiatexamen*.« Direktionen biföll.⁹⁹

Man vände sig sedan till Kungl. Maj:t med en anhållan om fastställande. Direktionen deklarerade i ett följebrev att den endast ville införa doktorsgrad under förutsättning att dess beslut sanktionerades på detta sätt. Man förklarade att den hårda gallringen bland de många sökande medförde en hög kvalitet på de studerande, och att de studier som ledde till ekonom- och licentiatexamen till omfattningen motsvarade universitetens kandidat- och licentiatamina.

Direktionen framhöll flera skäl för sin begäran om en doktorsgrad. Man ville främja vetenskapliga studier och forskning i Handelshögskolans ämnen. Detta skulle i sin tur främja lärarkryteringen, i synnerhet inom företagsekonomi. Eftersom man inte längre var hänvisad till utlandet för utbildning i detta ämne vore det synnerligen önskvärt att kunna pröva den vetenskapliga skickligheten genom disputationsprov. För nationalekonomi, ekonomisk geografi och ekonomisk historia fanns redan disputationsmöjligheter, men angelägen forskning låg i gränsområdena mellan dessa ämnen och företagsekonomin. Vidare var det ett önskemål att lärarna, som professorer vid andra högskolor, skulle »tagas i anspråk såsom handledare vid utbildning av yngre forskare«.

Som vi ser betonade direktionen doktorsinstitutionens betydelse för prövningen av presumtiva professorers vetenskapliga skicklighet. Detta behövde man strängt taget inte göra eftersom Handelshögskolans grundstadgar inte hade just *vetenskaplig* skicklighet som befordringsgrund. Men trycket mot likformighet var starkt för en institution som begärde en egen doktorsgrad som ett officiellt erkännande av att man tagit plats i det högre utbildningssystemet.

HÖGSKOLANS BEGÄRAN kom denna gång att engagera de akademiska myndigheterna, till skillnad från när man tidigare hade vänt sig till Kungl. Maj:t för sanktionering. Anhållan remitterades våren 1946 till

99. Susanna Fellman & Annette Forsén (red.), *Hundra år av utbildning och forskning* (Helsingfors, 2009), 214f, 258, 348f. HHSA lärarrådet, 6/3, 23/3, 27/3 1946; övriga underlag till den följande framställningen finns samlade i RAiS Handelsdepartementet, konseljakt 25/10 1946 nr 47.

universitetskanslern, som remitterade den till större akademiska konsistoriet i Uppsala, som i sin tur remitterade vidare. Det började bra. Varken juridiska fakulteten eller humanistiska sektionen hade något att invända. Kansler tillstyrkte.

Problemen började till hösten. Då önskade handelsminister Gunnar Myrdal, som vid samlingsregeringens avgång efterträtt Bertil Ohlin, att även Stockholms högskola skulle yttra sig i frågan. Lärarrådet tillstyrkte anhållan. Men man sade sig förutsätta att bestämmelserna rörande ekonomisk historia skulle regleras i enlighet med vad som gällde för detta ämne vid Stockholms högskola. Myrdal var själv nationalekonomiprofessor vid högskolan och ansåg inte att ekonomisk historia borde brytas ut ur historieämnet.¹⁰⁰

De bestämmelser lärarrådet hänvisade till var resultatet av en infekterad gränsdragningstvist som gällde examensrätten för ämnet ekonomisk historia. Frågan om krav på förkunskaper i historia hade engagerat historikerna. Vi noterar att deras argumentation, att det historiska studiet utgjorde en helhet ur vilken man inte borde bryta ut ekonomisk historia, hade likheter med Heckschers tidigare argumentation, att det ekonomiska studiet utgjorde en helhet ur vilken man inte borde bryta ut företagsekonomi.

Hösten 1946 godtog i alla fall Kungl. Maj:t Handelshögskolans anhållan. Men ekonomisk historia ströks ur uppräknningen av de ämnen i vilka man kunde avlägga licentiatexamen. I stället sades att Kungl. Maj:t fick ta ställning till annat ämne än nationalekonomi, företagsekonomi och ekonomisk geografi. Det är något av en ironi att när den stora planen på en doktorsgrad till slut realiserades hade Heckscher hunnit gå i pension, samtidigt som hans ekonomiska historia hamnade utanför gränsen för vad man fick disputerat i utan dispens.¹⁰¹

Men det hindrade inte Folke Kristensson att arbeta vidare, med nationalekonomen Ohlin som lärare. När han 14 december 1946 disputerade var företagsekonomien Törnqvist lärarrådets opponent. Akten inramades av attribut som frack, akademisk kvart, andreopponent. Den 503 sidor tjocka doktorsavhandlingen ansågs aningen oformlig, vilket uppgiften att kartlägga strukturen hos en hel industribransch nog också varit. Kristensson fick i alla fall goda betyg för både avhandling och försvar. Han utnämndes 1947 till docent i företagsekonomi och därefter

100. Gunnar Myrdal, *Universitetsreform* (Stockholm, 1945), 50ff.

101. RAiS Handelsdepartementet, statsrådsprotokoll 25/10 1946 nr 47.

till föreståndare för Affärsekonomiska forskningsinstitutet. Två år och en större skrift senare utsågs han till professor i företagsekonomi i Göteborg, men kallades samtidigt till en professur som Stockholms stad bekostat för att främja »företagsekonomisk utbildning och forskning särskilt inom det kommunala verksamhetsområdet«. Kampen om kompetenta lärare var lika hård som på handelsteknikens tid.¹⁰²

HANDELSHÖGSKOLAN I GÖTEBORG hade ett halvdussin licentiander vid denna tid, mot tiotalet i Stockholm. Två av dem började 1950 bli färdiga och högskolan utarbetade en stadga för examina och disputation som man anhöll att Kungl. Maj:t skulle fastställa. I licentiatexamen kunde ingå nationalekonomi, företagsekonomi och ekonomisk geografi, »ävensom annat av professur företrätt ämne, beträffande vilket Kungl. Maj:t efter särskild framställning medgivit, att det må ingå«. Det är en illustration av driften mot institutionell likformighet att bestämmelserna om disputation sedan ordagrant följde dem i Stockholm, förutom att »direktion« var utbytt mot »styrelse«.¹⁰³

När förslaget gick på remiss tillstyrkte lärarrådet vid Göteborgs högskola. Filosofiska fakulteten i Uppsala förutsatte att universitetsmyndigheterna skulle få yttra sig ifall något annat ämne än de uppräknade skulle ingå i licentiatexamen. Juridiska fakulteten förutsatte att licentiatbetyg i rättsvetenskap, ett ämne med professur vid högskolan, bara fick förvärvas av den som hade juris kandidatexamen. Universitetskanslern förklarade att bestämmelsen om »annat ämne« i Stockholm tillkommit för att möjliggöra licentiatexamen i ekonomisk historia. Den göteborgska formuleringen borde följa den stockholmska, att Kungl. Maj:t beslutade om examination i annat ämne efter särskild framställning.

Lärarrådet vid Handelshögskolan i Stockholm föreslog en justering av bestämmelsen att den som »vid högskolan« avlagt licentiatexamen hade rätt att disputera: formuleringen stängde ute dem som hade licentiatexamen från Stockholm. Om den ändrades skulle man föreslå motsvarande ändring i de egna bestämmelserna, som stängde ute göteborgare.

102. Avhandlingen och omständigheterna kring den skildras i Carlson & Lundahl, *Ett forskningsinstitut växer fram*, kap. 12. Stockholms stadsfullmäktige 1949: Stadskollegiets utlåtanden och memorial nr 195.

103. Ivar Högbom, »Den första disputationen för ekonomie doktorsgrad«, *Ekonomen* (1947), 11. Underlagen till den följande framställningen finns samlade i RAiS Handelsdepartementet, konseljakt 5/5 1950 nr 13.

Som synes hade gränsdragningarna kring domäner och kompetenser sin laddning. Handelshögskolan i Göteborg hade inget att invända mot kanslers ändringsförslag, men menade att frågan om licentiatexamens riksgiltighet fick lösas samtidigt för båda handelshögskolorna. Kungl. Maj:t fastställde den justerade stadgan våren 1950.¹⁰⁴

Till hösten blev Nils Västham den andre att disputerat för ekonomie doktorsgrad – och den förste att göra det på en tydligt företagsekonomisk avhandling. Den analyserade över 669 sidor begreppen inkomst och utgift i bokföringen. Han blev genast docent i Göteborg och året efter tillförordnad professor i Stockholm, där han sedan efterträdde Sillén. Som skåning accepterade han 1958 kallelsen till en nyinrättad professur i företagsekonomi vid Lunds universitet. Samtidigt accepterade Sune Carlson, som under ett halvår arbetat utomlands åt FN, kallelsen till den professur som inrättats i Uppsala.¹⁰⁵

DET UNIVERSITETSVÄSENDE som hade påverkat handelsteknikens status och utformning skulle komma att påverkas av den ekonomutbildning och det företagsekonomiämne som tagit gestalt vid handelshögskolorna. Påverkan mellan institutioner i ett system är ömsesidig. Den är även sammansatt. Som vi sett hade handelshögskoleinstitutionen haft en komplicerad relation till universitetet: man sökte efterlikna akademien för att jämföras med den, samtidigt som man ville särskilja sig från det man skulle jämföras med. Vi har också sett att akademien varit kluven inför kombinationen av vetenskap och affärer.

Förhållandet 1958 var det omvända mot när de nya högskolorna rekryterade universitetsutbildade lärare. Universitetet slogs om disputerade ekonomer. Men när företagsekonomi upptogs i universitetet menade man att ämnet borde benämnas *företagsvetenskap*, eftersom det skulle få en annan karaktär än det haft i den ekonomiska utbildningen genom att ingå i utbildningar med andra mål. Tanken återkom när civilekonomutbildning infördes vid universitetet, först vid Lunds universitet 1960 i provisoriska former. I *Reformerna* ska vi se att *företagsvetenskaplig* lite senare ingick i förslag på benämningar av de nya fakulteter som skulle organiseras.¹⁰⁶

104. RAIS Handelsdepartementet, statsrådsprotokoll 5/5 1950 nr 13.

105. Curt Kihlstedt, »Nils Västham«, i Engwall (red.), *Föregångare inom företagsekonomi*; av Sune Carlson, *Studier utan slut* (Stockholm, 1983), 246f, framgår att man sökte rekrytera honom till både Lund och Uppsala.

106. Björck, *Vetenskap och affärer*, kap. 13.

Politikerna valde dock den enhetliga benämningen samhällsvetenskaplig fakultet på den nyskapelse som uppstod när de drog en gräns genom den äldre humanistiska fakulteten. Samtidigt institutionaliserades ekonomutbildning i universitetet. Där har den sedan fortsatt att expandera. Den undflyende kärnan i denna utbildning, företagsekonomin, behöll sitt namn och har vuxit till inte bara det största samhällsvetenskapliga ämnet. Räknat i antal helårsstudenter är det i dag med marginal störst i hela högskolesystemet. Fenomenet företagsekonomi har påverkat systemet.¹⁰⁷

107. Statistik över antalet helårsstudenter per ämne 2020–21 har jag fått från Universitetskanslersämbetet, där jag tackar Johan Gribbe för vänlig hjälp med att ta fram dessa uppgifter. Lars Engwall, *Fenomenet företagsekonomi* (Lund, 2020).